

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет ім. М. В. Гоголя

Історико-юридичний факультет

Кафедра історії України

014. Середня освіта. Історія

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

«Жіноча історія Ніжинської вищої школи (20-і – поч. 90-х рр. ХХ ст.)»
студентки Чаленко Альони Володимирівни

Науковий керівник к. і. н., доцент Страшко Євгенія Матвіївна

Рецензент _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

_____
(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

АНОТАЦІЯ

Магістрантка: Чаленко А. В. «Жіноча історія Ніжинської вищої школи (20-і – поч. 90-х рр. ХХ ст.)».

Науовий керівник: к. і. н., доцент Страшко Є. М.

У роботі здійснене комплексне дослідження процесу становлення і розвитку жіночої освіти в Ніжинській вищій школі протягом 20-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.).

Об'єктом дослідження є жіноча освіта в стінах Ніжинської вищої школи у процесі її становлення протягом 20-х – поч. 90-х років.

Предмет роботи – основні напрями, тенденції, зміст та організація процесу становлення вищої жіночої освіти на прикладі Ніжинської вищої школи у зазначений період.

Метою роботи є полягає в тому, щоб на основі широкого комплексу джерел та історіографічних здобутків дослідити та проаналізувати історію жінок-освітянок в стінах Ніжинської вищої школи.

У вступі представлено комплексний аналіз історіографії та джерельної бази з обраної теми. Перший розділ містить дослідження становлення жіночої освіти в стінах Ніжинської вищої школи на поч. 20 – 30-х рр. ХХ ст.

У другому розділі виявлено та проаналізовано основні тенденції, сутність і форми навчально-наукової діяльності представниць жіноцтва інституту в умовах повоєння та доби хрущовської лібералізації. У третьому розділі з'ясовано особливості розвитку вищої жіночої освіти протягом 1964 – 1984 рр. У останньому розділі розкрито зміст наукового та навчального діяння жіночого представництва Ніжинської вищої школи з 1985 – поч. 90-х років. За результатами дослідження зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: Ніжинська вища школа, жіноча освіта, жінки-службовці, жінки-студентки.

ABSTRACT

Master's student: Chalenko A. V. «Women's History of Nizhyn Higher School (20s - early 90s of the XX century) ».

Scientific supervisor: Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Strashko E. M.

A comprehensive study of the process of formation and development of women's education in Nizhyn Higher School during the 20s – early 90s of the XX century.

The object of research is women's education within the walls of Nizhyn Higher School in the process of its formation during the 20s – early 90s of the XX century.

Subject of work - the main directions, trends, content and organization of the process of formation of women's higher education on the example of Nizhyn Higher School in this period.

The aim of the work is to research and analyze the history of women educators within the walls of Nizhyn Higher School on the basis of a wide range of sources and historiographical achievements.

The introduction presents a comprehensive analysis of historiography and the source base on the selected topic. The first section contains a study of the formation of women's education in the Nizhyn University at the beginning. 20 – 30s of the twentieth century. The second section identifies and analyzes the main trends, essence and forms of educational and scientific activities of women of the institute in the postwar period and the era of Khrushchev's liberalization. The third section clarifies the peculiarities of the development of women's higher education during 1964–1984. The last section reveals the content of scientific and educational activities of the women's representation of Nizhyn Higher School from 1985 to the beginning 90s. According to the results of the study, the relevant conclusions were made.

Key words: Nizhyn higher school, women's education, women employees, women students.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ВІД ПАНЯНКИ ОЛЕНИ ЛЕВКОВЦЕВОЇ ДО ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІВЧАТ У СТІНАХ НІЖИНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В БІЛЬШОВИЦЬКОМУ РОЗВОЇ 20 – 30-Х РР.....	21
РОЗДІЛ II. ОСВІТЯНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ЖІНОК НІЖИНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІМ. М. В. ГОГОЛЯ У ДОБУ ПІЗНЬОГО СТАЛІНІЗМУ ТА ДОБИ ХРУЩОВСЬКОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ.....	31
РОЗДІЛ III. ЖІНОЧА ІСТОРІЯ ОСВІТЯНОК НІЖИНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ У СУПЕРЕЧЛИВІ ЧАСИ РАДЯНСЬКОГО ЗАСТОЮ 1964 – 1985 РР.: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	45
РОЗДІЛ IV. ВУЗІВСЬКЕ ЖІНОЦТВО У КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ НАПЕРЕДОДНІ ТА У ПЕРШІ РОКИ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	57
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	72
ДОДАТКИ.....	86

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БРСР – Білоруська Радянська Соціалістична Республіка.

ВІНО – Вищий інститут народної освіти.

ВНЗ – вищий навчальний заклад.

ІТЕН – Інститут теоретичних наук.

КПУ – Комуністична партія України.

НДПІ – Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя.

РНК СРСР – Рада народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

РФСР – Російська Федеративна Соціалістична Республіка.

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік.

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу.

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогодні у вітчизняній історичній науці вивчення жіночої історії належить до найактуальніших та найновітніших напрямків історичних досліджень. Важливою складовою дослідження даного напрямку є питання формування та розвитку діяльності жінок у системі вищої освіти, що змінило роль жінки у суспільстві, сприяло збільшенню кількості кваліфікованих кадрів і згодом призвело до рівноправ'я чоловіків і жінок у багатьох сферах суспільного життя. В сучасних умовах гендерна рівність є важливою складовою демократичного устрою держави, навчально-виховного процесу в освітньому закладі будь-якого рівня.

Актуальність дослідження також обумовлена відсутністю спеціальних праць, присвячених жінкам України та їх ролі в освітньому процесі вищих навчальних закладів, особливо на регіональному рівні. Зокрема, питанню жіночої освіти в Ніжинській вищій школі, не приділялось належної уваги, хоча є література, в якій автори торкалися окремих аспектів досліджуваної теми.

Дане дослідження, спрямоване на поглиблення знань про історію жіночої освіти на матеріалах Ніжинської вищої школи в радянську добу.

Історіографія проблеми. Жіноча історія є відносно новим напрямком історичних досліджень в Україні. З однієї сторони, вже на початку ХХ століття почали з'являтися праці вчених із залученням жіночої тематики, але їх проблема полягала у тому, що історія українського жіноцтва на той час розглядалася крізь призму світової історичної думки. А з іншої, протягом радянської доби українська історична наука переживала період кризи, що в свою чергу негативно позначилося на вивчення жіночої історії.

Сучасні вітчизняні жіночі студії, які відродилися після розпаду Радянського Союзу, успадкували теоретичний вакуум та методологічний хаос, який панував суспільних науках загалом, посилювалося усвідомлення відсталості від світового наукового процесу, адже у країнах Європи та Західного світу жіноча історія почала досліджуватися вже з поч.

70-х рр. Проте період розгубленості українських вчених тривав недовго. Згодом невелике коло вітчизняних дослідників почали активно вивчати світовий історичний досвід та започатковувати власні дослідження з жіночої проблематики. Показником жвавого розвитку цього дослідницького напрямку у вітчизняній історичній науці є десятки монографій та сотні статей, в яких досліджено та розкрито сутність найрізноманітніших аспектів діяльності жіноцтва України.

Виходячи з вищесказаного, історіографічні напрацювання у вивченні системи освіти та участі в ній жінок як у Ніжинській вищій школі, так і в Україні в цілому поділити на чотири групи:

- праці зарубіжних і вітчизняних істориків кінця ХІХ ст. – поч. ХХ ст.;
- історіописання 60 – 80-х років західних та радянських істориків;
- сучасні російська та вітчизняна історіографії;
- наукові студії регіонального характеру.

До першої групи належать праці зарубіжних істориків кінця ХІХ ст. – поч. ХХ ст. про становище та місце жінки в суспільстві протягом різних епох та наукові доробки української історичної науки про історію освіти.

Так, погляди А. Бебеля, К. Маркса і Ф. Енгельса дали початок розвитку марксистського, або соціалістичного, фемінізму, який розглядає жіночу тему з точки зору класового і расового панування. Август Бебель у праці «Женщина и социализм» характеризує становище жінки в суспільстві, починаючи з первісних часів і до епохи капіталізму. Тут він вказує на двоїстий характер безправ'я і гноблення жінки: «Представники жіночої статі у переважній більшості страждають подвійно: по-перше, вони страждають внаслідок соціальної та громадської залежності від чоловіків, – ця залежність змінюється, але не усувається формальною рівноправністю перед законами і в правах; по-друге, вони страждають від економічної залежності, в якій знаходяться жінки взагалі і пролетарські жінки зокрема, особливо поряд з пролетарями чоловіками» [124]. А жіноче питання Бебель вважає лише однією з частин соціального питання.

Франк Енгельс у своїй праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави» вказує на те, що причиною підкорення жінки чоловікові є поява приватної власності, класового суспільства та розподілу праці в сім'ї. На думку Енгельса, пригноблення жінки зникне тільки тоді, коли остаточно ліквідується суспільний поділ праці і класовий поділ суспільства [169].

До найкращих історіографічних напрацювань з історії освіти України відносять монографію Степана Сірополка «Історія освіти в Україні» [160]. В ній автор цілісно подав концепцію історії освіти в Україні від найдавніших часів до 20-х років ХХ ст.

Друга група представлена історіописанням 60 – 80-х рр. ХХ ст. західних та радянських істориків. Основні дослідницькі центри з жіночої історії з самого початку її становлення були засновані у США та Великобританії, коли представниці другої хвилі фемінізму під впливом підходів, висунутих соціалістами, проклали шлях до нового розуміння жіночої історії. Серед них варто виділити Герду Лернер та Джоан Скотт, які писали про становлення жіночої історії, як окремого напрямку історичних досліджень.

Піонеркою жіночої історії вважають історика Герду Лернер. Її стаття «Нові підходи до вивчення жінок в американській історії» стала своєрідним програмним текстом, де вперше у систематичний спосіб було викладено феміністські принципи історичного дослідження. Вчена критикувала історичну науку насамперед за надмірну увагу до сфери політики та недооцінку тих сфер життєдіяльності, в яких традиційно переважали жінки: «Ролі жінок і чоловіків у суспільстві різні, але їх значення однаково важливе [140]. Класикою у феміністському підході вважається її наступна стаття – «Більшість віднаходить своє минуле». Тут ключовою ідеєю виступає те, що «жінки завжди творили історію такою ж мірою, як і чоловіки, а не просто «зробили свій внесок» у неї, але вони не знали, що вони створили та не мали інструментів для інтерпретації власного досвіду» [140, с. 6].

Американська дослідниця Джоан Скотт у своїй знаменитій статті «Гендер важлива категорія історичного аналізу» [131] формулює поняття гендеру –

соціальної конструкції, як первинного способу означування влади. Саме тому завданням гендерної історії сьогодні вважається викриття механізмів диференціації суспільства на підставі приписування категорій за ознакою статі, визначення системи відтворювання взаємин патріархату. Дж. Скотт запропонувала і свою систему історичного аналізу. По-перше, вважає вона, необхідно розглянути ті наявні форми репрезентації жінок, притаманні цьому суспільству у визначений час. Далі потрібно проаналізувати релігійні, педагогічні, юридичні концепції, які визначали поведінку людини як природну, єдину можливу. Наступним етапом повинно стати вивчення функціонування соціальних інституцій та їхньої політики щодо різних статей, і наостанок – власну ідентичність, індивідуальні стратегії людини. А у статті «Жіноча історія» [132] вона запропонувала нову історію, «історію знизу», яка, скажімо, не лише цікавилася становищем жінки в різні історичні періоди, а й пропонувала феміністичну перспективу історії.

Радянську історіографію даного періоду презентують праці про загальний розвиток освіти і науки в Україні. Зокрема, ґрунтовним дослідженням розвитку освіти України стала колективна монографія «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967)» за редакцією Бондаря А. Г. [150] У праці автори дотримувались чіткого хронологічного підходу до викладу матеріалу, що охоплює п'ятдесят років. Тут подається інформація про запровадження обов'язкового семирічного, а згодом восьмирічного навчання, формування й розширення мережі загальноосвітніх шкіл, приділяється увага проблемі підготовки вчительських кадрів. Проте в ній істориками було упущено моменти про загальні тенденції кадрової політики в загальноосвітніх школах. При читанні монографії істотно відчувається завищення оцінки зростання матеріально-технічної бази шкіл та забезпечення кваліфікованими кадрами.

На ґрунті марксистсько-ленінської ідеології та більшовистських поглядів була написана узагальнена монографія «Розвиток радянської культури за роки радянської влади» [158]. В ній міститься інформація про зростання рівня життя населення, високий рівень підготовки вчителів та учнів, що не завжди

відповідало дійсності. Проблема освіти тут є центральною, хоча соціальні реалії педагогічної інтелігенції залишилися поза увагою. Зубань О. К. у праці «Боротьба України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства (1945 – 1952 рр.)» [137] дослідив основні форми освіти в республіці в перше повоєнне десятиліття. Автор розкрив сутність процесів післявоєнного відродження шкільної мережі, відновлення навчання та виховної роботи.

Спільними для даних монографій є те, що автори не лише обмежилися наведенням кількісних показників та статистичних даних, але й вдавалися до з'ясування суто педагогічних процесів, аналізували плани з тих чи інших предметів. Однак вийти з усталеної точки зору про роль вчителя і школи в суспільстві їм не вдалося. Це проявляється в частих завищуваннях та ідеалізації освітніх реформ даного періоду.

Третю групу наукових пошуків дослідників становить сучасні російська та вітчизняна історіографії. Приступаючи до характеристики російського історіописання, слід почати з Наталії Пушкарьової. При аналізі її робіт можна стверджувати, що жінка-історик відійшла від описової історії, побудованої на марксистській методології, і здійснила поворот до нової історії жінок, заснованої на інших методологічних підходах, в тому числі гендерних. Для того, щоб зрозуміти специфіку її гендерної історичної методології необхідно відмітити її точку зору про синтезуючу функцію гендерного підходу в історії. Вона пише: «Гендерна методологія допомагає подолати вузькість окремих самостійних «історій жінок», «історій чоловіків», оскільки функція їхня комплементарна (додаткова), не компенсуюча (брак чогось), не переглядаюча (старі уявлення, старі підходи: це були функції фемінології), а саме синтезуюча» [154]. Насамперед тут мова йде про синтезовані методологічні напрями в історичній науці з міждисциплінарним потенціалом історичної фемінології, що зіграли головні ролі у формуванні гендерної методології в історії. Але не слід забувати, що процес формування гендерного підходу в історії навряд чи можна вважати завершеним [155].

Інша російська дослідниця, Людмила Рєпіна, розглядає гендерну історію, як спадкоємицю жіночої історії, започаткованої науковими студіями минулого століття, присвяченими жінкам. У книзі «Женщины и мужчины в истории: Новая картина европейского прошлого» [140] авторкою розглянуто становлення та розвиток жіночих та гендерних досліджень в історіографії [157], а також представлені найбільш значущі результати гендерно-історичних досліджень, що змусили багато в чому переглянути картину європейського минулого, що склалася в історіографії. Тут використовується конкретно-історичний матеріал, що відноситься до історії найбільших західноєвропейських країн, а також проводиться зіставлення даних різних регіонів Європи. Особлива увага приділяється переломним епохам європейської історії.

Щодо сучасної української історіографії, то її можна поділити на кілька блоків залежно від тематики. До першого блоку варто віднести дослідження, які присвячені жіночій історії, як напрямку історичних досліджень. Авторка монографії «Білим по білому». Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939» Марта Богачевська-Хомяк зуміла відтворити діяльність організованого жіноцтва в усіх частинах України, а також у країнах Європи та Америки, де мешкали українці. Водночас це розповідь про долі багатьох славних українок [127].

Вагомий внесок у вітчизняне вивчення жіночої історії зробила історик Оксана Кісь. У своїй статті «Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології» вона представила критичний огляд теоретичної дискусії в середовищі західних істориків феміністичного спрямування 70 – 80 рр. ХХ ст. Також тут вона розглядає дискусію про андроцентризм історичної науки, сенс поняття патріархату, особливості джерельної бази жіночої історії, концептуальні підходи до вивчення жіночого досвіду. Вона підходить до думки, що саме феміністський етап розвитку жіночої історії відіграв вирішальну роль у формуванні гендерної теорії та методології гендерних досліджень у сучасній історичній науці [140].

Другий блок історіописання представлений працями загального характеру, які висвітлюють історію освіти і науки України. Виокремимо роботи дослідників Барана В. К. [126], Васильчук Т. В. [128], Горбаня А. В. [130], Липинського В. В. [143], Медвідь Л. А. [146], Мічуди В. В. [147], Федорчук О. О. [163], Ясницького Г. І. [166].

Тетяна Васильчук та Валерія Мічуда у своїх роботах на основі потужної джерельної бази та історіографії розглянули принципи та заходи держави у сфері вищої і середньої освіти раннього повоєнного періоду. Вони проаналізували напрямки відновлення матеріально-технічної бази шкіл вищих навчальних закладів та відновлення навчального процесу. Достатньо уваги вони приділили питанням впливу суспільно-політичних процесів на систему вищої освіти та формування світоглядних орієнтирів студентської молоді [128], [147].

Федорчук О. у своїй статті «Державна освітня політика у сфері вищої освіти у 70-ті – середини 80-х рр. ХХ ст.: на матеріалах України» характеризує стан розвитку радянського суспільства в 70 – 80-х роках в Україні. Розглянуто заходи політики у сфері вищої освіти. Він доводить, що характерними рисами вищої школи в цей період є ідеологізація та політизація, русифікація та нівелювання національної культури. Головними проблемами вищої школи є нестача кваліфікованих кадрів, падіння престижу знань та зниження рівня ефективності навчання [163].

Початок ХХІ століття характеризується справжнім вибухом зацікавленості до питань розвитку та становлення всіх ланок жіночої освіти другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Тому третій блок становлять публікації сучасних вітчизняних істориків про становлення вищої жіночої освіти в Україні, репресії, спрямовані проти педагогічної інтелігенції. Вони характеризуються використанням потужної джерельної бази, застосуванням нового методологічного інструментарію, аргументованими висновками. Необхідно відзначити праці Драч О. О. [133], Марочко В. І. [145], Міхневич Л. В. [148], Сухенко Т. В. [162]. Вони дозволили в загальному плані з'ясувати роль та місце жіночої освіти в історії України, ставлення суспільства до жінки та її виховання,

природні особливості жіночого світосприйняття в різних регіонах України. Але в даних працях недостатньо уваги приділено проблемі формування жіночої освіти саме в різних регіонах і в історії Ніжинської вищої школи.

Марочко В. та Хіллів Г. у монографії «Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941)» не тільки дослідили долю репресованих педагогів, а й вивчали конкретні приклади фальсифікації справ. Вони намагалися виокремити методи й механізми, що застосовувалися для політичних репресій проти освітян. Але в даній праці все таки бракує комплексного розгляду всього механізму політичних репресій проти педагогів протягом 1920 – 1930-х рр. Автори більше уваги зосередили на висвітленні їх доль і наводячи конкретні приклади звинувачень [145].

Четвертий блок наукових пошуків дослідників становить історіописання про повсякденність педагогічної інтелігенції та студентства. Це наукові доробки Комарніцького О. Б. [141], Мошика І. В. [149], Посвістак О. А. [151], Прохоренко О. А. [153]. Сюди також варто віднести праці Каганова Ю. В. [138] та Шліхти Н. С. [165]. Залучення даної літератури зумовлено тим, що буденні практики безпосередньо впливали на навчально-наукову сферу діяльності жіноцтва.

Комарніцький О., Мошик І. та Посвістак О. своїми працями доводять, що 20 – 30-і роки виявилися важкими для більшості педагогічних технікумів, інститутів та й самих студентів та викладачів. Для цих часів були характерними нестача навчальних приміщень, гуртожитків, мізерне стипендіальне забезпечення, скрутне матеріальне становище [141], [149], [151].

Останню групу історіографії формують наукові студії регіонального характеру, в яких вперше було досліджено історію формування жіночої освіти саме в стінах Ніжинського вишу. Насамперед, це монографія Григорія Васильовича та Олександра Григоровича Самойленків «Ніжинська вища школа: сторінки історії». В ній вчені на основі архівних матеріалів частково дослідили питання про перших ніжинських жінок-студенток та викладачок [159]. Цінною для нас є праця професора Є. М. Луняка «Олена Левковцева – перша студентка Ніжинського інституту». У статті автором розглянуто життєвий шлях Олени

Олександрівни Левковцевої, першої дівчини, яка була в 1919 р. зарахована до складу студентів Ніжинського інституту. Автор стверджує, що до першості Олени Левковцевої залишаються певні сумніви [144].

Комплексний аналіз історіографічної літератури, що має історико-педагогічне значення, дав змогу зробити висновок, що жодного систематичного дослідження з проблеми жіночої освіти в стінах Ніжинської вищої школи на сьогодні нами не виявлено.

Мета магістерської роботи полягає в тому, щоб на основі широкого комплексу джерел та історіографічних здобутків дослідити та проаналізувати історію жінок-освітянок в стінах Ніжинської вищої школи.

Завдання дослідження:

- здійснити комплексний аналіз історіографії та джерельної бази з обраної теми;
- дослідити процес становлення вищої жіночої освіти в стінах Ніжинської вищої школи на поч. 20 – 30-х рр. ХХ ст;
- виявити і проаналізувати основні тенденції, сутність і форми навчально-наукової діяльності представниць жіноцтва інституту в умовах повоєння та доби хрущовської лібералізації;
- з'ясувати особливості розвитку вищої жіночої освіти протягом 1964 – 1985 рр.
- розкрити зміст наукового та навчального діяння жіночого представництва Ніжинської вищої школи напередодні та у перші роки проголошення незалежності України;
- систематизувати результати дослідження та зробити відповідні висновки.

Об'єкт дослідження: жіноча освіта в стінах Ніжинської вищої школи у процесі її становлення протягом 20-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.

Предмет дослідження: основні напрями, тенденції, зміст та організація процесу становлення вищої жіночої освіти на прикладі Ніжинської вищої школи у зазначений період.

Методологічна основа дослідження. У процесі досягнення мети та реалізації завдань дослідження було використано наступні методи: конкретно-пошуковий метод відбору, систематизації і класифікації наукової літератури та джерельної бази дослідження, який допоміг скласти науково-теоретичну базу дослідження; за допомогою історико-генетичного методу було здійснено спробу періодизації процесу зародження та становлення вищої жіночої освіти в стінах Ніжинської вищої школи; історико-порівняльний та структурний методи дозволили провести паралелі між різними періодами розвитку вищої жіночої освіти як в Ніжинському виші, так і в Україні в цілому; завдяки статистичному методу було здійснено кількісний аналіз розподілу дівчат-студенток по факультетах за різні роки.

У сукупності дані методи сприяли цілісному аналізу історичного процесу становлення жіночої освіти у Ніжинській вищій школі.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 20-х років і до початку 90-х рр. ХХ століття. Визначення нижньої межі зумовлено: політичними факторами утвердження радянської влади на теренах України, соціально-економічними факторами (зростання ролі жінок у суспільному виробництві, урбанізація); культурно-освітніми подіями, що впливали на розвиток жіночої освіти та формуванням нормативно-правової бази, видання положень про управління жіночими навчальними закладами, затвердження наказів про їх відомчу підпорядкованість, повеління уряду про допущення жінок до вищих навчальних закладів, на державну службу тощо. Верхня межа ґрунтується на громадсько-політичних і соціально-економічних змінах, що відбувались в Радянському Союзі, які об'єктивно зумовили падіння престижу радянської влади, і в кінцевому рахунку призвели до розпаду СРСР. А здобуття Україною незалежності привернуло увагу органів державної влади та управління, а також громадських організацій до удосконалення системи освіти, викорінення з неї залишків комуністичної ідеології.

Географічні межі дослідження охоплюють м. Ніжин Чернігівської області, локалізовані в Ніжинській вищій школі.

Джерельна база дослідження представлена широким комплексом опублікованих та неопублікованих матеріалів, які складаються з нормативно-правових актів у сфері освіти досліджуваного періоду, документів архівних фондів, довідково-статистичних матеріалів.

Залучення даних джерел дало змогу суттєво розширити наші уявлення, зокрема, про еволюцію освітньо-виховних систем в Україні; загальноосвітній рівень населення України, в тому числі жінок, та їх професійну підготовку; про закономірності розвитку жіночої професійної освіти в Ніжинській вищій школі на фоні соціально-політичних і культурних змін, що відбувалися в Україні як складовій частині Радянського Союзу.

Було проаналізовано документи, що зберігаються у фондах Ніжинської філії Державного архіву Чернігівської області – Ф. Р-6121 «Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя», архіву Ніжинського державного університету ім. М. В. Гоголя – Ф. № 427 «Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя».

Фонди Р-6121 та № 427 містять документацію з основної діяльності інституту. Це протоколи засідань ректорату, загальних зборів колективу, вчених та факультетських рад, комісій із захисту дипломних робіт. Тут містяться програми, навчальні плани, а також загальні звіти інституту, факультетів, голів екзаменаційних, державних кваліфікаційних комісій, керівників педпрактики студентів. Наявні і відомості про рух студентів за навчальний рік, академічну успішність студентів, про видавання студентам хлібних, продовольчих карток, забезпечення гуртожитком, документи з розподілу молодих спеціалістів, з особового складу студентів, профспілкового комітету. Подані статистичні звіти про кількість працівників та студентів в кожному навчальному році. Дана група джерел дозволила визначити загальне число студенток по факультетах за кожен рік. Особові справи студенток та жінок-викладачок розширили коло знань про їх біографію та навчально-наукову діяльність.

Нормативно-правова база дослідження складається з цілої низки законів, актів та постанов радянської влади у сфері освіти протягом 20-х – поч. 90-х рр.

XX ст. При характеристиці даної групи джерел найбільш доцільніше згрупувати та описати їх за хронологічним принципом.

На початку встановлення радянської влади та упродовж 20-х років Наркомос УРСР видав ряд інструкцій та постанов: «Про проведення курсів перепідготовки вчителів шкіл та інспектування органів народної освіти» (літо 1920); «Про підготовку викладачів у педагогічних вузах і технікумах та перепідготовку вчителів» (березень 1929 р.) указала на недоліки тогочасної педагогічної освіти; у серпні 1930 р. була прийнята постанова «Про реорганізацію мережі системи педагогічної освіти в Україні». Згідно з цим документом передбачалися такі типи навчальних закладів: вищі педагогічні школи – педагогічні інститути, середні педагогічні школи – педагогічні технікуми, короткотермінові педагогічні курси; на підставі постанови союзного уряду від 9 квітня 1936 р. «Про підвищення заробітної платні вчителям та іншим працівникам шкіл» матеріальне становище вчителів піднялося до рівня інженерно-технічного персоналу та ін. [143, с. 106]

40-і роки, як свідчить проведений нами аналіз, не настільки багаті на нормативно-правові акти у порівнянні з 20 – 30-и роками, а все тому, що до середини 50-х років система освіти СРСР не зазнавала суттєвих змін. Було прийнято постанову від 20 серпня 1945 р. «Про поліпшення справи підготовки вчителів». У 1946 р. було ухвалено рішення українського уряду про переведення педагогічних училищ на чотирирічний термін навчання з метою поліпшення якості підготовки вчителів початкових шкіл [137, с. 98-99]. Кардинальне реформування вищої почалося тільки наприкінці 50-х років. Зокрема, був прийнятий закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи освіти в СРСР» (прийнятий Верховною Радою 24. 12. 1958 р., затверджений Верховною Радою Української РСР у квітні 1959 р.). Запроваджувалася загальна обов'язкова восьмирічна освіта, проводилася реорганізація шкіл у середні (одинадцятирічні) з виробничим навчанням. Встановлювалася нова система шкільної освіти: загальна обов'язкова восьмирічна школа для дітей віком від 7 до 15 років; повна середня школа для

підлітків і молоді, тобто денні, вечірні (змінні) і заочні середні школи працюючої молоді віком від 15 до 18 років; школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами фізичного й розумового розвитку; технікуми та інші середні та вищі навчальні заклади [123].

Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 18 липня 1972 року «Про заходи з подальшого вдосконалення вищої освіти в країні» відіграла значну роль в удосконаленні методів і організаційних форм вивчення навчальних дисциплін. Також було прийнято постанову «Про дальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки спеціалістів» від 29 червня 1979 р., де висувалося нове завдання – перетворити вищу школу в навчально-науковий комплекс. Також підкреслювалося значення підвищення теоретичного рівня та ефективності наукових досліджень у ВНЗ у тісному зв'язку із завданнями поліпшення якості підготовки кадрів для народного господарства, а також активного впровадження результатів наукових досліджень у сферу матеріального виробництва, навчально-виховний процес, створення необхідних умов для більш широкого залучення студентів до науково-дослідної роботи [146, с. 256].

Спроба перебудови радянського суспільства в цілому та в галузі освіти стала очевидною вже у 80-х роках. Це спонукало радянську владу вжити певних заходів в даній сфері, особливо в середовищі вищої освіти. Про це свідчить закон 1984 р. Верховної Ради СРСР під назвою «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» 1984 року, в якому визначався комплекс завдань для підвищення якості освіти і виховання, зростання престижу професії вчителя, вдосконалення структури управління освітою, зміцнення матеріальної бази. Запроваджувалося навчання дітей з 6 років (за бажанням батьків), 8-річні школи були реорганізовані в 9-річні, а 10-річні – в 11-річні. Наголос робився на трудовому навчанні учнів, оволодінні ними конкретними знаннями з природничо-технічних, економічних та суспільних наук тощо. Вчителі повинні були більше уваги приділяти ідеологічному вихованню учнів [146, с. 270]. В 1987 році були видані такі закони як «Про

підвищення ролі вузівської науки у прискоренні НТП, покращенні якості підготовки спеціалістів», «Основні напрямки перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні», «Про заходи щодо підготовки та використання науково-педагогічних та наукових кадрів» та ін. [146, с. 286].

Довідникові джерела з проблеми дослідження представлені енциклопедією про освіту [170] та літературою у вигляді календаря пам'ятних дат та бібліографічних покажчиків [168], [172].

Крім вище вказаних джерел, в ході дослідження автор також використав матеріали міжнародних та всеукраїнських конференцій з жіночої тематики [171], вивчалися кандидатські дисертації [167], [173], [174].

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше зроблено спробу цілісно проаналізувати історію зародження та розвитку вищої жіночої у стінах Ніжинської вищої школи протягом 1920 – поч. 90-х років; проаналізовано та досліджено основні прояви навчальної та науково-педагогічної діяльності жіноцтва вишу; у науковий обіг введено 121 нових архівних справ, а також ряд фактів, теоретичних ідей, які базуються на виявлених дослідницьких матеріалах.

Практична значимість отриманих результатів в ході дослідження. Фактичний матеріал і теоретичні висновки, що стосуються процесу фундації і подальшого становлення жіночої освіти в Ніжинській вищій школі протягом 1920 – поч. 90-х рр. ХХ ст., розкриття особливостей організації освітнього процесу (структурно-організаційних, змістово-процесуальних та кадрових) в умовах доби панування радянської тоталітарної системи влади дають підстави для осмислення провідних тенденцій і динаміки реформаційних процесів у сучасному освітньому просторі та використання під час вивчення навчальних курсів «Історія вищої освіти», «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Педагогіка і психологія вищої школи», «Історія зарубіжної педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Вища школа та науково-педагогічна діяльність», «Професійна освіта». Отримані в процесі наукового пошуку результати дослідження можуть бути враховані в закладах вищої освіти під час викладання спецкурсів і дисциплін з педагогіки, історії педагогіки, історії України, історії культури, у

подальших дослідженнях та при підготовці відповідних навчальних посібників для студентів.

Апробація магістерської роботи складається із двох опублікованих статей:

1. Чаленко А. В. Жіноча освіта в Ніжинській вищій школі у розвої 20 – 30-х рр. ХХ століття // Вісник студентського наукового товариства: збірник наукових праць студентів. 2021. №24.
2. Чаленко А. В. Жінки в навчально-виховному процесі Ніжинської вищої школи (1945–поч. 60-х рр.) // Історичний альманах. 2021. №14.

Автор взяв участь у таких конференціях:

1. Чаленко А. В. Жіноча історія Ніжинської вищої школи (20 – поч. 60-х рр. ХХ ст.). Міжнародна наукова конференція «Ніжинська вища школа у вітчизняному та міжнародному освітянському, науковому і культурно-мистецькому вимірі (1820 – 2020 рр.)». Ніжин, 15-16 жовтня 2020 р.
2. Чаленко А. В. Жінки в навчально-виховному процесі Ніжинської вищої школи (кін. 1943 – 60-ті рр.). Конференція молодих науковців НДУ імені М.Гоголя «Молоді науковці». Ніжин, 13 – 22 травня 2021 р.
3. Чаленко А. В. Жінки у Ніжинській вищій школі в 1920 – 1940-х рр. Всеукраїнська наукова відеоконференція «Жінки в боротьбі за Україну», приуроченої до 100-річчя від дня народження активної учасниці дисидентського руху Лесі Коцюби. Ніжин, 18 березня 2021 р.

Структура та обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (174 найменування, з них 121 – архівних) і додатків у вигляді таблиць та ілюстрацій. Загальний обсяг науково дослідження становить 101 сторінку, основний зміст викладено на 67 сторінках.

РОЗДІЛ І. ВІД ПАНЯНКИ ОЛЕНИ ЛЕВКОВЦЕВОЇ ДО ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІВЧАТ У СТИНАХ НІЖИНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В БІЛЬШОВИЦЬКОМУ РОЗВОЇ 20-30-Х РР.

20 – 30-ті роки ХХ ст. ознаменували докорінний перелом у всіх сферах життя українського суспільства. Політична влада опинилася в руках більшовиків. На час проголошення Радянської влади в край занедбаною була не тільки економіка республіки, а й культура українського народу, його освіта. Особливо в жалюгідному становищі знаходилася підготовка вчительських кадрів. Викладачів дисциплін гуманітарного профілю на той час готував Ніжинський історико-філологічний інститут, зокрема в Чернігівському регіоні [126, с. 66].

Революційні події 1917 – 1921 рр. були часом кардинальних змін у долях Ніжина та його жителів. Відбувалося переструктурування міського простору. Все більшу роль починають відігравати такі публічні місця, як площа та базар. Для навколишніх міст і сіл місто Ніжин перетворилося на осередок насилля – реквізій та розстрілів. Не менш істотними були зміни і в соціумі міста. Ніжин зазнав чи не найбільших в губернії демографічних втрат. Чисельність населення скоротилася із понад 50 тис. осіб наприкінці 1917 року до ледь 30 тис. осіб у 1920 році. Утвердження радянської влади в Ніжині відбулося 20 листопада 1919 року [152, с. 32 – 33].

Після остаточного встановлення радянської влади на території України, в грудні 1919 року, перед більшовистською партією, органами освіти постали складні завдання. Необхідно було якнайшвидше ліквідувати культурну відсталість широких мас трудящих, створити нову систему підготовки вчительських кадрів. Тому у системі вищої освіти УСРР почали відбуватися докорінні зміни, які безпосередньо торкнулися і Ніжинської вищої школи [164, с. 141].

Зокрема, на початку 1920 року було проведено декілька засідань Державної комісії з реорганізації вищих навчальних закладів, складання програм і

кошторису. Щодо Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька був вироблений Меморандум, за яким передбачалося об'єднання в один навчальний заклад Історико-філологічного інституту з Жіночими курсами і надання студентам наукових історико-філологічних знань на засадах громадсько-політичної підготовки, принципів соціалізму протягом чотирьох років [159, с. 205].

У 1920 р. Вищі жіночі курси остаточно об'єдналися з Інститутом, а в червні того ж року відбулася реорганізація Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька на Науково-педагогічний інститут, який у свою чергу наступного року був перетворений на Ніжинський інститут народної освіти. 16 червня 1920 р. була створена спеціальна комісія для проведення реформи Історико-філологічного інституту. Вона дійшла висновку, що на базі вузу можна створити чотири інститути: гуманітарний, фізико-математичний, природничий і педагогічний, об'єднавши їх тимчасово в один науково-педагогічний інститут. На першій стадії реорганізації всі інститути іменувалися факультетами. У Ніжині було відкрито лише два інститути (факультети): гуманітарний (інститут теоретичних наук – ІТЕН) у складі відділів – соціально-політичних наук, історичних наук, української мови та літератури, російської мови та літератури і педагогічний (Вищий інститут народної освіти – ВІНО) у складі відділів – дошкільного, шкільного, позашкільного (політосвіти). Фізико-математичний та природничий інститути (факультети) планувалося відкрити в процесі розвитку вузу. З 1919 по 1922 рр. директором інституту працював професор Павло Васильович Тихомиров (1868 – 1937) [159, с. 206].

Постановою Наркомосвіти УРСР від 7 червня 1921 р. Науково-педагогічний інститут було переіменовано у Ніжинський інститут народної освіти з факультетами – робітничим і соціального виховання. У 1922 р. професора П. В. Тихомирова на посаді директора замінив Олександр Олександрович Карпенко (1891 – 1969) [159, с. 206].

З 1930 р. Інститут народної освіти було реорганізовано в Інститут соціального виховання з 3-х річним терміном навчання із відділами – історико-економічним, філологічним, агро-біологічним, фізико-математичним. З 1 серпня 1930 р. Директором Інституту працював Степан Семенович Порада (1902 – ?).

Невдовзі, 17 жовтня 1932 року, за розпорядженням Народного комісаріату освіти України був відкритий Ніжинський педагогічний інститут професійної освіти для підготовки вчителів-предметників. У новоутвореному навчальному закладі залишилися ті ж відділи, що і в Інституту соціального виховання [159, с. 247].

Приступаючи до теми жіночої освіти, слід зазначити, що вже починаючи з 1920 р., в умовах панування радянської влади, можна говорити про вступ до інституту жінок [159, с. 206]. Так склалося, що в дореволюційний період в Ніжинському виші навчалися тільки юнаки [159, с. 201]. Лише в 1920 – 1921 навчальному році, після реформи вищих навчальних закладів на Україні, почали приймати до інституту жінок. Більшовистська конституція та декрети радянської влади проголошували рівноправність обох статей, у тому числі й щодо можливостей отримання вищої освіти.

Першою студенткою Ніжинського інституту народної освіти стала Олена Левковцева. Згідно з метричним свідоцтвом, яке міститься в її особовій справі, вона народилася 10 (22) грудня 1900 р. на Чернігівщині в селі Свидовець Козелецького повіту (нині Бобровицького району). Дівчина походила з простої селянської сім'ї. Її батьки були вчителями. В 1910 р. Левковцева була прийнята на навчання до першого класу Ніжинської жіночої гімназії Ганни Федорівни Крестинської. Судячи з атестату, дівчина навчалася на відмінно, мала зразкову поведінку, Після закінчення семи класів, в 1917 році, дівчина вступила до 8 (додаткового) класу цієї ж гімназії [11, арк.2].

Після завершення гімназії Олена Левковцева, швидше в 1919 р., подала заяву на навчання до приватних Вищих жіночих курсів, які діяли в приміщенні Ніжинського інституту з 1916 р., вони були відкриті за ініціативою професора Павла Васильовича Тихомирова.

Бажання отримати інститутський спонукало Левковцеву подати заяву про вступ до Ніжинського інституту влітку 1919 р., тобто за кілька місяців до встановлення радянської влади. Цікавими є спогади самої студентки про обставини вступу, вони містяться в заяві її особової справи, що знаходиться в Ніжинському архіві [144]. Як згадувала Левковцева, одного літнього дня вона прийшла до кабінету ректора інституту Павла Васильовича Тихомирова. Між ними зав'язалася розмова. Коли Олена повідомила про намір вчитися у виші, ректор почав шукати зачіпки, аби унеможливити вступ дівчини. «Але досі до інституту приймали тільки осіб чоловічої статі...», і «До того в жіночій гімназії не вивчали стародавніх мов – грецької і латинської.»: казав Тихомиров. Дійсно, навчаючись в гімназії, дівчина вивчала тільки латинську мову [144].

Тихомиров призначив Левковцевій складання іспиту з грецької мови на осінь 1919 р. І, навіть, дозволив написати їй заяву про вступ до вишу, за умов успішного складання вищезазначеного екзамену [159, с. 201-204]. Таку налаштованість чоловічої адміністрації до молодшої особи можна пояснити декількома обставинами. По-перше, ця подія створила б прецедент, до якого адміністрація закладу не була ще готовою. Враховуючи консервативне мислення тогочасного професорсько-викладацького складу, суто чоловічого колективу, в уявленнях якого знаходження жінок на студентських лавах поряд з чоловіками виглядало занадто радикальним кроком, а ідея зрівняння статей видавалася досить дискусійною інновацією. Варто згадати й про те, що вступ Левковцевої до інституту, ознаменував би перетікання дівчат з Вищих жіночих курсів, які діяли окремо, до студентського середовища [144].

І все ж не варто говорити про радикальну налаштованість проти допуску жінок до освіти в Ніжинській вищій школі. Свідченням цього було існування в стінах закладу Вищих жіночих курсів, одним з ініціаторів яких став уже вищезгадуваний Тихомиров, а кількість слухачок на них постійно зростало [144].

Того ж дня, прийшовши додому, Левковцева попросила батьків аби вони знайшли їй репетитора з грецької мови. Батько домовився з учителем Ніжинської класичної гімназії Йосифом В'ячеславовичем Добіашем. За декілька місяців з

великими зусиллями дівчина добре опанувала курс грецької мови та успішно склала вступний іспит. В перший рік навчання вона була єдиною дівчиною серед студентів [159].

26 грудня 1919 р. було прийняте рішення про об'єднання слухачок Вищих жіночих курсів зі студентами інституту в спільні аудиторії для прослуховування лекцій і проведення практичних занять [144].

В процесі нашого дослідження були виявлені деякі неточності та розбіжності в архівних документах і в біографії самої студентки. Як відомо, в жовтні 1919 році за рішенням вузівської конференції багатьом вступникам, як хлопцям, так і дівчатам, було відмовлено у вступі. Основною причиною було те, що їхні документи не відповідали вимогам статуту закладу. Наприклад, було відмовлено Анні Псарьовій, яка подала документи для вступу в 24 липня 1919 р. Як свідчить приписка на документі: «Документи повернені та фотокарточка 27/14 жовтня 1919 р.». Тому питання про те, в якому році Левковцева була зарахована до інституту, залишається дискусійним. Більшість документів з особової справи Левковцевої свідчать, що вона вступила до інституту в 1920 р. Але ймовірно, що це могло відбутися і в 1919 р. Оскільки, в тодішні революційні часи багато студентів полишали навчання, а то і взагалі не мали змоги чи бажання вступати до вишів через різні причини. Наслідком цього був недобір студентів, тому аби заповнити брак юнаків серед студентів дівчат допускали до навчання. Більшість професорів інституту була викладачами Левковцевої, коли та навчалася в гімназії, тому всі знали її хист та жагу до навчання, і це відіграло важливу роль при прийомі у лави студентства до Ніжинського інституту [144].

В особовій справі студентки зазначається, що «вона дійсно з 1919 року по 1923 рік прослухала повний курс Ніжинського Інституту Народної Освіти». В заліковій книжці Олени Левковцевої навпроти предмета «Історія української літератури (новий період)» стоїть оцінка «5», припис «весьма удовлетворительно», прізвище професора Олександра Сергійовича Грузинського, дата 14.XI.1919 і примітка, що оцінка перенесена з лекційної книжки Вищих жіночих курсів [11, арк. 14].

Отже, на листопад 1919 р. Левковцева ще вважалася слухачкою Вищих жіночих курсів. Цього ж місяця відбулося переведення дівчини зі складу курсисток до складу студентів інституту. Ймовірно, це рішення було прийняте адміністрацією закладу в руслі наступного вже згаданого кроку, спрямованого на поступове об'єднання Вищих жіночих курсів з інститутом, коли наприкінці грудня 1919 р. було вирішено звести курсисток і студентів разом для прослуховування спільних курсів. А вже у 1920 р. Вищі жіночі курси остаточно були реорганізовані в структуру Інституту [144].

Враховуючи ту обставину, що Вищі жіночі курси об'єдналися з Інститутом, їхні слухачки старших курсів почали отримувати інститутські дипломи вже на початку 1920-х рр. У зв'язку з цим, хоча з певною долею умовності, Олену Левковцеву можна вважати за першу студентку Ніжинського інституту [144]. Але певні сумніви залишаються.

В 1923 році Левковцева на відмінно закінчила інститут. Того ж року успішно захистила підсумкову роботу на тему «Життя та творчість Є. П. Ростопчиної» [11, арк. 20].

Слідом за Левковцевою виявили бажання вчитися багато дівчат. Соціальний склад перших жінок-студенток був дуже строкатим. Як доводить аналіз, серед них було багато дітей селян навколишніх сіл і дітей місцевих службовців та міщан. Більшість були випускницями гімназій, комерційних училищ, учительських семінарій.

Проте, потрапити до лав студентів на той час було справою не з легких. Про це свідчать архівні матеріали, зокрема особові справи студенток. По-перше, впадає у вічі той факт, що в більшості документів (особових справ) була присутня тільки заява про вступ студенток, біографічних даних про соціальний стан, сім'ю та матеріальне становище не було. Це дивно, оскільки з 1920-х років вимоги до соціального стану студентів посилювалися. В анкетах обов'язковою повинна була бути графа про колишнє соціальне становище батьків. Також повинна була наявність довідки про соціальний та майновий стан сім'ї до і після революції. Це можна пояснити декількома обставинами. По-перше, спадає на

думку, що це могли бути недоліки в роботі тодішньої канцелярії, але таких випадків було немало та і самі факти свідчать зовсім про інше. По-друге, вірогідно, що більшість студенток намагалися приховати свій соціальний стан та йшли заради цього на різні хитрощі. Як відомо, що з осені 1921 року до вишів приймали тільки за рекомендацією від партійних, комсомольських, військових і профспілкових організацій або від комітету бідняків (комбїду). Звертали увагу і на соціальне походження, надаючи перевагу вихідцям з пролетарського середовища.

На практиці ж довчитися до отримання заповітного диплому з подібними характеристиками вдавалося далеко не всім. До того ж, у вузі протягом 20 – 30-х років постійно проводилися більшовистські чистки, під час яких перевірялася соціальна приналежність студентів. За «неправильне походження» відраховували [1], [3], [4], [7], [29], [30]. За цей період в закладі навчалось приблизно 60 дівчат-студенток, але це число є приблизним, оскільки точну кількість автору встановити не вдалося.

Також отриманню диплома студенткам заважали, почасти, матеріальні проблеми. Адже 20-ті – 30-ті роки ХХ ст. виявилися важким випробуванням для студентства. Молодь не мала можливості повноцінно навчатися, позбавлялася засобів до існування. Їхнє матеріальне становище залишалося скрутним. Студенти з навколишніх сіл жили фактично на утриманні батьків. Все це негативно впливало не лише на навчальний процес в інституті, а й безпосередньо на стан здоров'я самих студентів [144].

Особливо важко було з харчуванням. Молодь харчувалася вкрай незадовільно. Їжа була одноманітною та низькокалорійною. У середині 1920-х років ситуація з харчуванням трохи покращилася, але все одно залишалася далекою від норми. Студентська їдальня не давали молоді померти від голоду, але й наїстися в ній було складно. В першій половині 30-х років, з введенням карткової системи, ситуація з харчами тільки погіршилася. Бракувало студентам і одягу. По півроку, з перших холодів і майже до літа, вони носили кожухи, шинелі, дуже рідко – пальта. Особливо скрутно було із взуттям (чоботами,

туфлями), тому ходили на заняття й на роботу у калошах або по черзі [149]. Студентам виплачували невелику стипендію та видавали натуральний продуктовий пайок (борошно, крупа, картопля, сіль). Звісно, всього цього не вистачало для нормального життя [141]. Доцільно додати до вищесказаного, що гуртожитка при інституті в той час не було (його побудували тільки в 1938 році), і студенти – не ніжинці жили на приватних квартирах [159].

Крім інтелектуальної діяльності, більшість студенток у той час займалися й важкою фізичною працею. З 1919 по 1934 роки в інституті було підсобне господарство. Ніжинський повітовий виконком передав під інститут 40 га орної землі в урочищі Войтовщина, а також 8 корів, 4 коней, деякий реманент і посівний матеріал [159, с. 214]. Все це мало наслідки. Недостатня підготовка студентів, а також їх перевантаженість різними позанавчальними видами роботи призводили до різкого скорочення контингенту. Наприклад, при аналізі архівних документів, були виявлені заяви студенток про їхню матеріальну скруту та хвороби, які не дозволяли їм завершити навчання [9], [11], [17]. Попри всі складнощі, студентки намагалися долати всі матеріальні труднощі, зачаровані однією мрією – здобути вищу освіту, стати корисними своїй країні.

Молодь брала активну участь у науково-дослідній, громадській роботі, ліквідації неписьменності та малописьменності. Також студенти намагалися не сумувати, знаходячи час і для розваг, і для позитивних емоцій. Особливим успіхом серед студенток користувався драматичні гуртки. У вільний час юнаки та дівчата багато танцювали, дискутували на літературні теми і т. ін. [159].

Приблизно тоді ж, коли поріг Ніжинського інституту переступили дівчата-студентки, почали заповнювати вузівські кадри і перші жінки-викладачки, бібліотекарі, працівниці канцелярії, секретарі, технічні працівники. За етнічною приналежністю це були українки та росіянки. Приїжджали переважно з Тульської [30], Воронежської [31], Волинської [33], Чернігівської [34] та Полтавської губерній [36]. Серед новообраних викладачок були і ніжинки [38]. Більшість ідентифікували себе містянками, дочками робітників, службовців. З віковими характеристиками це були жінки від 20 до 55 років. Переважна частина

жінок були непартійними. Вони були випусницями, Київських вищих жіночих курсів [30], Московських педагогічних курсів [31], Київського університету [32], Державної екологічної академії [34], Катерининського Інституту в Ленінграді [17], були і ті, хто закінчив Ніжинський Інститут [45]. Єдиною, хто закінчив іноземний виш, була викладачка французької мови і літератури Ольга Олександрівна Грижимайло. Жінка здобувала вищу освіту в Сорбоні [33].

Аналіз архівних документів дає право констатувати, що жінки переважно читали предмети з іноземної мови, музики, психології. Багато з них віддавали перевагу бібліотекарській справі [37], [39], [42], працювали секретарями [40], працівниками канцелярії [41]. Такі дисципліни як історія, філософія та математика все ще викладали чоловіки. За період 20 – 30-х років викладацькі штатні посади займали близько 20 жінок.

Досліджуючи собі справи викладачок, нами було виявлено цікаві факти. Найбільше часу у Ніжинській вищій школі працювали вже вищезгадувана Грижимайло Ольга Олександрівна (1923 – 1931) [33] та викладачка хімії Бойкова Лідія Петрівна (1924 – 1934) [34]. Жінки пропрацювали майже по 10 років. Решта продовжували викладацьку діяльність у закладі менше п'яти років. Причини такого явища могли бути різними. В архівних матеріалів збережено їх заяви про звільнення. Йшли на такий крок переважно через недостатнє матеріальне забезпечення, сімейні обставини та хвороби [3], [31], [32], [36], [40]. Тобо ми бачимо подібну картину, яка спостерігалася і в повсякденному житті студенток.

Всі студентки та викладачки, без винятку, вірогідно, знаходились у тяжких матеріальних умовах. З кінця 1922 р. викладачі та службовці інституту поряд із зарплатою почали одержувати продовольчі пайки. Але траплялося і таке, що наукові працівники більше ніж півроку не мали ні заробітної плати, ні пайків. Тому закономірно, що окрім навчально-наукової діяльності жінки працювали і в господарстві інституту [159].

У середовищі жінок-інтелігенток протягом 20 – 30-х рр. відбувалися докорінні зміни у принципах їхнього життя. За доктриною більшовистської влади їхня науково-педагогічна діяльність допускалася лише в межах,

визначених самими більшовиками, і до розумової праці в обов'язковому порядку додавалася фізична праця, характерна для селян і робітників. Це, звичайно, не могло не вплинути і на свідомість жінок, і на особливості їх повсякденного життя, яке безпосередньо впливало на їх професійну науково-педагогічну діяльність [151].

Проаналізувавши документальні матеріали про історію становлення жіночої освіти в Ніжинській вищій школі протягом 20 – 30-х років ХХ століття можна зробити такі висновки.

З 1919 року в Ніжинському виші з'являється перша студентка – Олена Левковцева. Хоча на сьогодні залишаються певні сумніви та документальні суперечності щодо її першості, оскільки абсолютні докази та аргументи мають спірний характер. Починаючи з 1920 р. розпочинається вступ до Інституту дівчат. Відбуваються зміни і в кадровому складі вузу. Жінки поступово почали займати посади викладачів. За професійним спрямуванням переважно вони були викладачками іноземних мов, психології, хімії, музики. Але про масовість жінок в навчальному середовищі інституту на той час говорити поки що зарано, оскільки в студентських аудиторіях все ще переважали юнаки, а більшість посад займали чоловіки.

РОЗДІЛ II. ОСВІТЯНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ЖІНОК НІЖИНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІМ. М. В. ГОГОЛЯ У ДОБУ ПІЗНЬОГО СТАЛІНІЗМУ ТА ХРУЩОВСЬКОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ

Мирне життя Ніжинського інституту було перерване Другою Світовою війною. Вже 24 червня 1941 р. робота інституту припинилася, колектив викладачів та студентів було евакуйовано. Невдовзі, 13 вересня 1941 р., Ніжин був окупований фашистами. Значна частина викладачів та студентів одразу пішли на фронт. Дівчата-студентки почали масово вступати на курси медсестер. Деякі студенти, викладачі, випускники вузу брали участь у підпільній роботі під керівництвом юриста Я. П. Батюка [159, с. 278].

Під час війни будівля інституту була зайнята німцями. Вони її облаштували під госпіталь. У студентському гуртожитку розташувалися фельдкомендатура і жандармерія. Важка доля спіткала бібліотеку інституту. Німці в період окупації розміщували там своїх солдат та масово грабували і знищували літературу, особливо радянську. Працівники бібліотеки, що залишилися в місті, робили все, що можна було для її врятування [159, с. 281].

Зима 1943... Після поразки німців у Сталінградській битві стало очевидно, що панування німців швидко скінчиться. Як зберегти бібліотеку до приходу Радянської Армії? У лютому 1943 року за розпорядженням комендатури було запропоновано очистити ліву половину приміщення бібліотеки. Працівники виносили книги у приміщення міської бібліотеки, що стояла поруч з бібліотекою інституту. Було запропоновано знайти місце для шаф з правої половини приміщення. Винесені в сусіднє приміщення матеріали (наглухо забиті в книгозбірні міської бібліотеки, загинули. 14 вересня 1943 року, тікаючи з міста, окупанти спалили міську бібліотеку.

Початок вересня 1943 року. Ніжинці бачили, що незабаром фронт «скоротиться» так, що Ніжин буде звільнений. 9 вересня припинили роботу установи. Вночі на 15 вересня передові частини Червоної Армії вступили в Ніжин. В бібліотеку був покликаний сапер для вилучення мін. З підвалу

бібліотеки було вилучено 12 запальних снарядів. Швидко тікаючи з міста, фашисти не встигли спалити бібліотеку.

Справжній подвиг у порятунку бібліотеки здійснили жінки. Бібліотекарки Наркевич Ніна Георгіївна та Констянтинова Зінаїда Константинівна. Разом з викладачкою французької мови Замисловою Оленою Дмитрівною, ризикуючи життям, вони врятували найцінніші фонди. Уночі перед відступом фашистів з Ніжина вони перерізали провід мінування і цим врятували бібліотеку від знищення. А наступного дня, 15 вересня 1943 р., Ніжин було звільнено від окупантів [159, с. 282].

Відбудова народного господарства почала одразу ж після визволення з-під фашистської окупації. Тому кінець 1943 – 1956 рр. в історії Радянського Союзу відзначився жвавим розвитком та оптимізацією народного господарства й масовим культурним будівництвом, піднесенням освітнього рівня населення, відновлення діяльності освітньої системи республіки, визначенням основних напрямів її подальшого розвитку. За цей час з'їзди партії прийняли декілька п'ятирічних планів, в яких надавалося все більшого значення освітній галузі, визначалися нові підходи щодо її розвитку [128].

Освіта вважалася в СРСР справою всенародною. Особлива роль у розвитку народної освіти відводилася педагогічним кадрам, діяльність яких повинна була ґрунтуватися на високому усвідомленні професійної і суспільної відповідальності за належну якість навчання і комуністичне виховання молодого покоління.

В цей час державою було прийнято ряд заходів з удосконалення роботи педагогічних вузів. Зокрема, це постанова РНК СРСР від 20 серпня 1945 р. «Про поліпшення справи підготовки вчителів». Наступного року було ухвалено рішення українського уряду про переведення педагогічних училищ на чотирирічний термін навчання з метою поліпшення якості підготовки вчителів початкових шкіл [137, с. 98 – 99]. В Україні широко розгорнулася підготовка і перепідготовка вчительських кадрів. Система народної освіти СРСР чітко ставила за мету підготувати високоосвічених, всебічно розвинених активних

будівників комуністичного суспільства, вихованих на ідеях марксизму-ленінізму, в дусі поваги до радянських законів і соціалістичного правопорядку, комуністичного ставлення до праці, фізично здорових, здатних успішно працювати в різних галузях господарського і соціально-культурного будівництва, брати активну участь у громадській і державній діяльності, готових беззавітно захищати соціалістичну Батьківщину, берегти і примножувати її матеріальні та духовні багатства, зберігати й охороняти природу [123].

Відродження вищих навчальних закладів розпочалося відразу після визволення територій. У Ніжинському педагогічному інституті навчальний процес було відновлено 15 листопада 1943 року. Директором інституту було обрано доцента Дмитра Івановича Кузнецова (1902 – ?). 301 студент і 20 викладачів розпочали навчальний процес у складних умовах. Приміщення інституту, гуртожитки та квартири були пограбовані німецькими окупантами. Перший поверх учбового корпусу був перетворений у стайню. Учбовий корпус та 6 інших будинків на території садиби інституту, що збереглися, давали можливість розпочати навчання та забезпечити частину студентів і викладачів квартирами. Тільки на 1947 рік повністю було відремонтовано основний навчальний корпус. Для навчальної роботи було освоєно 32 кімнати. У 1949 році був відремонтований гуртожиток. Поступово зміцнювалася та збагачувалася матеріальна і житлово-комунальна база інституту [159, с. 283 – 285].

У перших повоєнних навчальних роках в інституті навчалася близько 600 студентів. Відчувався значний недобір. Причиною цього послугувала мала кількість випускників середніх шкіл. Адже під час окупації майже всі середні школи були закриті і молодь мала 6 – 7-річну освіту. Продовжувати перерване війною навчання виявила незначна частина молодого населення, більшість обирала працевлаштування. З часом контингент студентів зростав і через місяць досягнув 657 осіб. Показовими в цьому плані є кількісні дані, наведені у монографії «Ніжинська вища школа: сторінки історії», які характеризують студентський колектив 1943/1944 н. р. Дівчат в цей період навчалася більше, ніж

юнаків: жінок по пед. Інституту – 867, по учит. інституту жінок – 344, а чоловіків по пед. Інституту – 63, по учит. Інституту – 8. Різниця значна. Адже на початку війни на фронт пішло багато студентів-юнаків і більша частина з них не повернулася або пропала безвісти [159, с. 291].

Ситуація з набором студенток стала стабільною і покращилася тільки з другої половини 50-х років. Це доводять дані таблиць, складені автором на основі архівних документів, які характеризують жіночий студентський контингент з 1956 по 1964 рр. (див. табл. 1). Виходячи з неї, ми бачимо, що істотно збільшилася загальна кількість студенток. Багато з них навчалися на фізико-математичному, філологічному та факультеті англійської мови. Слухачки російського відділу філологічного факультету переважали по кількості студенток над українським відділом майже втричі.

Таблиця 1

Кількість зарахованих студенток по факультетах (1956 – 1964 рр.)

№	Рік	Факультети				
		Фізико-математичний	Факультет англійської мови	Літературно-мовний (укр. та рос. відділи)	Історичний	Природничий
1	1956	73	51	97	11	41
2	1957	104	80	48/46 – 94	–	–
3	1958	–	50	6/26 – 32	–	39
4	1959	73	–	12/53 – 65	–	43
5	1960	38	–	/53 – 53	–	43
6	1961	51	–	29/38 – 67	–	63
7	1962	37	–	31/29 – 60	–	–
8	1963	57	–	/31 – 31	–	18
9	1964	21	–	–	–	25
Разом:		1434				

[Дод. А]

При зарахуванні в лави студентства до Ніжинського вишу було частково присутнє дотримання класового принципу. Це доводить аналіз архівних документів. В особових справах студенток в графі «соціальне походження» в більшості випадків зазначалося, що вони були вихідцями з сімей робітників та селян. Діти службовців зустрічалися рідко. Хоча радянська влада постійно декларувала ліквідацію соціальних обмежень щодо студентства, на практиці ж, як бачимо, цього не дотримувалася [58, арк. 53].

Відбувалися зміни у національному складі студенток. При аналізі архівних документів та матеріалів автором було виявлено, що більшість з них за етнічною ознакою були українками, росіянками та єврейками. Прибували вони з російських регіонів СРСР, здебільшого з Московської, Ленінградської. Етнічні українки прибували з Київської, Вінницької, Полтавської, Харківської, але все таки переважала частина тих, хто приїздив з ближніх районів Чернігівщини та навколишніх сіл Ніжинщини [58, арк. 53].

Навчання в інституті проходило в складних умовах. Студентам не вистачало навіть столів та лав. Така ж ситуація була із навчальною літературою. Комсомол почав об'єднувати студентську молодь у бригади і поповнювати інститут власноруч зробленими меблями. Крім цього, студенти проводили значну позааудиторну роботу, брали участь в агітаційній передвиборчій кампанії до Верховної Ради СРСР, сільськогосподарських роботах, допомагали у відбудові міста [159, с. 284].

Навчально-виховна діяльність вишу у досліджуваній період була спрямована не тільки на розвиток освіти і науки у, але також на здійснення радянських заходів у студентському середовищі. В інституті існувала кафедра марксизму-ленінізму. Створювалися партійні та комсомольські організації. Ідеологічне виховання молоді здійснювалося за допомогою лекцій, політінформацій, семінарів [142, с. 287]. Аналіз архівних матеріалів свідчить, що кожна третя студентка в своїй анкеті вказувала, що вона була членом ВЛКСМ [58, арк. 60].

Смерть Сталіна 5 березня 1953 р. внесла в життя СРСР істотні зміни, потреба в яких давно назріла. Ці зміни були пов'язані з діяльністю Микити Хрущова, якого 7 вересня 1953 року було обрано першим секретарем ЦК КПРС. З 25 лютого 1956 року він очолив Бюро ЦК КПРС по Російській РФСР, а з 27 березня 1958 року зосередив у своїх руках партійне й державне керівництво, ставши головою Ради Міністрів СРСР. Саме він поклав початок десталінізації і здійснив реформи у всіх сферах життя суспільства. Були здійснені пошуки нових підходів до розв'язання проблем суспільно-політичного життя.

Суть кардинальних змін розпочалася у другій половині 50-х рр. ХХ ст. Розвиток та поглиблення цього процесу були пов'язані з лібералізацією, що стала особливо активною й радикальною після ХХ з'їзду КПРС (лютий 1956 р.), який висунув ряд нових положень щодо ключових проблем світового розвитку, поклав початок пошуку нових шляхів економічного, соціально-політичного розвитку країни, зумовлених об'єктивними вимогами часу, передусім, науково-технічною революцією, що розпочалася та охопила весь світ. Під впливом рішень ХХ з'їзду КПРС почали руйнуватися старі стереотипи у внутрішній та зовнішній політиці. Суттєві зрушення відбулися й у суспільно-політичному та соціально-економічному житті УРСР [129, с. 342].

Оскільки освіту владний режим СРСР розглядав як важливий аспект комуністичної ідеології їй було приділено особливу увагу. Освітня система, сформована ще у 30-ті роки ХХ ст., потребувала негайного оновлення. Вона мала бути максимально наближена до запланованого розвитку науки й техніки, нових технологій та нововведень у соціально-гуманітарній сфері.

Одним із кроків назустріч народній освіті були зміни в навчальних планах підготовки майбутніх учителів: так перехід у середині 50-х років на новий навчальний план, затверджений Мінвузом СРСР, негативно позначився на якості самої освіти, оскільки він був перевантажений теоретичним матеріалом. Як наслідок для самостійної роботи студентів відводилося дуже мало часу. Складалася ситуація, що педагогічні вузи готували здебільшого вчителя-предметника, «урокодавача» і аж ніяк не вихователя і не педагога в справжньому

розумінні слова [126, с. 123]. З огляду на історичний аспект розглядуваного питання, реформування суспільства, що відбулося після XX з'їзду КПРС, партія розглядала освіту як головний механізм ідеологічної машини. Тому періодично намагалась її реформувати. Спроби послаблення ідеологічного тиску посилили довіру більшості членів радянського суспільства, особливо студентства, до політики демократичних реформ, проголошених керівництвом КПРС [147].

Наприкінці 1958 р. було опубліковано закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Відповідно до закону, перед школою ставилося завдання не лише формувати матеріалістичний світогляд як основу наукового пізнання світу, а й виховувати духовно багату, морально чисту, фізично досконалу, всебічно розвинену й освічену, свідому бути корисною суспільству, працьовиту людину [123, с. 12]. Проте в реальному житті, відповідно до закону, політехнізацію змісту освіти висували на перший план. Посилена увага приділялась навчальним предметам, знання та вміння з яких мали підготувати молодь до трудового життя, роботи на виробництві чи в сільському господарстві. Коло питань, які в цей час розроблялися в педагогічному дискурсі, переважно стосувалися визначення пріоритетних галузей виробництва та того, чому саме мали навчитися учні для оволодіння робітничою професією. Відповідно було перероблено навчальні плани, які стали загальними для всіх шкіл, починаючи з 1957/1958 н.р. Він мав сприяти подальшому вдосконаленню практичної підготовки вчителів, при чому в документах акцентувалась увага на «необхідності забезпечення кращої практичної й теоретичної підготовки спеціалістів, значному посиленні комуністичного виховання молоді, активній участі всіх викладачів у вихованні студентства» [123, с. 14]. Цей нормативний акт складався з чотирьох розділів, останній з яких був присвячений вищій школі, де й зазначалося, що «завдання комуністичного будівництва вимагають наближення вищої школи до життя, до виробництва, підвищення теоретичного рівня підготовки спеціалістів, згідно з новітніми досягненнями науки й техніки» [122, с. 45]. У законі передбачалося «... поліпшити підготовку вчителів у педагогічних інститутах і університетах;

організувати підготовку вчителів з агрономії, тваринництва, техніки та інших спеціальних дисциплін; підвищити науково-теоретичний рівень викладання в педагогічних інститутах» [122, с. 60]. Зміст згаданого закону в вищій освіті УРСР показує, що практична та теоретична підготовки студентської молоді повністю політехнізувалася, а виховання студентства відбувалося в смислових і аксіологічних контекстах радянської ідеологічної системи. Загалом реформування вищої школи, реалізоване в рамках прийнятого закону, відкрило значні можливості для залучення студентів до суспільно-корисної праці, а як відомо, чим більше молода людина включена у процес спілкування, тим активніше відбуватиметься її соціалізація. За нових умов, коли навчання стали поєднувати з суспільно корисною працею на виробництві, починають народжуватися нові форми соціалізації української молоді в радянській системі. Вони ставали більш ефективними, змістовними та конкретними [123, с. 61].

Ніжинський педагогічний інститут на той час відіграв роль важливого науково-освітнього осередку. З 1950 по 1954 рр. директором інституту працював кандидат економічних наук, доцент Приходько Андрій Григорович (1905 – ?). В цей час інститут перейшов на п'ятирічний термін навчання [159, с. 295].

В цей період при Ніжинському інституті утворюються нові кафедри, поновлюються факультети, зміцнюється матеріально-технічна база вишу. Поряд з філологічним, фізико-математичними та природничим факультетами успішно працювали і поновлені факультети англійської мови (з 1962 р.) та історичний (з 1968 р.). Факультет англійської мови було відкрито ще у вересні 1949 року. Але в період з 1959 по 1964 роки роботу факультету англійської мови було припинено. Одночасно англійську мову було приєднано до філологічних спеціальностей. Відновлено факультет у 1962 році. В інституті успішно працювали міжфакультетські кафедри: історії КПРС та наукового комунізму, політекономії та марксистсько-ленінської філософії, педагогіки, психології, іноземних мов, фізичного виховання. Функціонування історичного факультету у 50 – 70 роках було досить складним. Відкритий у 1934 р. на базі історико-

економічного відділення, він проіснував до 1950 р., а потім був штучно приєднаний до філологічного факультету. У 1956 р. історичне відділення історично-філологічного факультету НДПІ перевели до Полтавського педагогічного інституту. І тільки 1968 року в Ніжині знову був відкритий історичний факультет, який, згідно з постановою ЦК КПРС, на прохання обкому партії був у 1973 р. переведений до Чернігівського педагогічного інституту. Відкрилися такі спеціальності як «українська мова, література і англійська мова», «українська мова, література, музика і співи», «російська мова, література, музика і співи» [159, с. 297 – 299].

Поновлення факультетів, відкриття нових спеціальностей та збільшення кількості студентів зумовили потребу Інституту у висококваліфікованих педагогічних кадрах. Після війни і до кінця періоду лібералізації вузівські кадри почали поповнювати жінки-викладачки, які приїздили з Харківської, Київської, Полтавської, Кіровоградської, Черкаської областей. Серед них були і місцеві – ніжинки. Саме починаючи з кінця 50-х років на роботу до інституту масово почали направляти жінок із Західної України: Тернопільської, Вінницької, Хмельницької областей; та російських регіонів - Мордовської АРСР, Мурманської, Московські, Смоленської, Ростовської, Воронежської, Челябінської областей.

За етнічною ознакою вони були українками, росіянками, єврейками та мордовками. Переважали діти робітників, службовців та селян. За віковими характеристиками жінкам в середньому було 25-50 років.

Новоприбулі педагоги в більшості були випускницями Дніпропетровського державного університету (Панасенко Ніна Андріївна, Коцюба Олеся Йосипівна, Онипко Олександра Петрівна), Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (Кислинська Галина Єрофіївна [87], Неділько Оксана Данилівна [71], Шахрай Олеся Борисівна [62]), Київського державного педагогічного інституту (Білан Марія Іванівна [57], Пінчук Тамара Дмитрівна [55], Лахно Ольга Петрівна [50]), Київського фізико-хіміко-математичного інституту (Козакова Олена Іллівна [83]), Київської державної

консерваторії ім. Чайковського (Бровченко Марія Федорівна), Одеського університету (Василевська Євгенія Василівна, Нагорна Поліна Іванівна [49]), Харківського педагогічного інституту (Коломієць Лідія Іванівна). Частина з них мали дипломи і Ніжинського інституту народної освіти (Москаленко Олександра Володимирівна [61], Назарова Людмила Степанівна [66], Колесник Лідія Іванівна [108], Фурса Людмила Константинівна [53], Мощицька Олена Олександрівна [117], Герасименко Ганна Федорівна [95], Кишенько-Сокольська Марія Герасимівна, Кулініч Євгенія Григорівна [56], Даллада Таміла Григорівна).

Серед них були і випускниці російських вузів: Саранського педагогічного інституту (Создаєва Катерина Михайлівна [120]), Молотовського державного інституту ім. М. О. Горького (Гомон-Дзюбанова Нінель Михайлівна [63]), Мордовського державного педагогічного інституту, Московського педагогічного інституту (Устінова Клавдія Григорівна), Медведська-Басова Лідія Олексіївна [51], Волинчикова Катерина Пилипівна [115], Керенцева Лариса Гнатівна [89]), Сведловського педагогічного інституту (Тамбовцева Анастасія Андріївна [97]). Польський заклад, Брестський педагогічний інститут, закінчила Федотова-Гузик Надія Іванівна.

Аналіз архівних джерел свідчить, що в більшості жінки викладали дисципліни з педагогіки, філології, музики, біології. Але якщо провести паралель з 20 – 30-ми роками, коли жінки читали переважно гуманітарні дисципліни, то тепер вони вели і точні науки, такі як математика та фізика.

Крім професійної діяльності, однією з важливих складових в житті та діяльності представниць науково-педагогічної інтелігенції була партійність. Як стверджував Віктор Крупина, дослідник історії України ХХ ст., – «Партійність викладачів була свідомою їх лояльністю до влади, формою контролю за ними, а також чинником, який сприяв кар'єрному зростанню» [153]. Так, наприклад, завідувачка кафедри зоології Євгенія Василівна двічі (у 1955 та 1959 роках) обиралася до Верховної Ради України IV та V скликань. З 1950 по 1966 р. вона працювала в Ніжинському інституті, вела плідну науково-дослідну роботу в

галузі гельмінтології та вузівської методики, пов'язаної з проблемами викладання зоології. Стала авторкою наукових праць «Зоологія безхребетних», 1963 р.; «Зоологія хордових», 1966 р.; «Вивчення місцевої фауни як важлива умова ґрунтовних знань з зоології», 1964 рр. (співавтор Назарова Людмила Степанівна та інші), брала активну участь у громадському житті вузу та міста, систематично виступала перед жителями міста із пропагандою наукових знань [159, с. 296].

Як протягом періоду сталінізму, так і за часи Хрущова педагогічна інтелігенція перебувала під особливим контролем тоталітарного режиму. Нова хвиля переслідувань не оминула і викладачок Ніжинського інституту. За ідеологічні «погрешенія» були піддані критиці історик, кандидат історичних наук Білан Марія Іванівна [57] та філолог Сладківська Надія Василівна. Адже за комуністичною доктриною інтелігенція розглядалася, як засіб ідеологічного впливу на суспільство, а, отже повинна була займатися діяльністю, яка б була вигідною та корисною для КПРС та КПУ [159, с. 295].

За антирадянську діяльність була арештована Леся Коцюба – доцент кафедри української мови та літератури, учасниця дисидентського руху в Україні Олесь Йосипівна, а таке її офіційне ім'я, пішла всупереч усьому й допомогла передати за кордон само видану книгу Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Завдяки цій книзі світ дізнався про те, що насправді відбувалося в колишньому радянському союзі. Книгу переклали кількома мовами. Вона облетіла всі цивілізовані країни всього світу. За цей вчинок на Лесю Коцюбу чекали страшні роки – арешт, допити, безробіття та безгрошів'я.

Леся Йосипівна в Ніжинському педагогічному інституті почала працювати з 1956 р. на посаді старшого викладача. Вона активно працювала як науковець, діячка українського національного відродження. Відбувши річну аспірантуру при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії, у 1964 р. захистила дисертацію в Київському педагогічному інституті ім. Максима Горького. З квітня 1969 року працювала доцентом за спеціальністю «фольклористика». Її лекції з давньої української літератури, фольклору, мистецтвознавчі гуртки

охоче відвідували студенти різних факультетів, а організовані нею екскурсійні поїздки по Шевченківських місцях, до пам'яток української історії збирали численні громади. Працювала в архівах Чернігова, Києва, Глухова, Канева. Їй належить 20 публікацій, зокрема, фундаментальні студії про життя і творчість Опанаса Марковича [159].

Незважаючи на факти політичних утисків, колектив інституту продовжував проводити активну роботу з підготовки вчителів, яких потребувала післявоєнна школа. Тож не випадково, жіноцтво інституту відзначалося державою за високі досягнення в навчально-науковій сфері. Звання заслуженого учителя УРСР та РРФСР було присвоєно випускницям інституту Є.Г.Усенко та В.Є.Смоловик. За плідну роботу у галузі російської мови та літератури орденом та медаллю була нагороджена кандидат філологічних наук Кулініч Євгенія Григорівна [56, арк. 7].

Жінки-викладачки даного періоду, крім професійної діяльності, займалися й активною позааудиторною роботою не тільки на рівні інституту, а й м. Ніжин. Викладач фізики та математики Козакова Олена Гилелівна брала участь у громадсько-політичній роботі як у вузі, так і поза ним; керувала науковим студентським гуртком методики фізики. Також, вона виступала серед населення м. Ніжина з доповідями на науково-популярні теми [67, арк. 12 – 14]. Серед тих, хто брав активну участь у житті інституту була також і кандидат філологічних наук Гомон Нінель Михайлівна. Викладачка виступала з доповідями на семінарах професорсько-викладацького складу і конференціях учителів міста щодо питань мовознавства [83, арк. 30].

В інституті з кінця 50-х років було створено загін макаренківців, яким понад 15 років керувала викладачка педагогіки Богма Олена Лаврентіївна. Вона добре знала школу, дитячі проблеми у місті, була депутатом міської ради, а також зуміла організувати студентів так, що вони провели значну роботу із занедбанними дітьми. Наслідки цієї діяльності макаренківців неоціненні [88, арк. 2, 4, 9]. Пінчук Тамара Дмитрівна, кандидат педагогічних наук, виступала з

доповідями і лекціями перед пропагандистами міста, учителями, батьками і студентами [55, арк. 111].

Отже, за період відбудови народного господарства радянською владою було прийнято ряд заходів у галузі освіти, які були спрямовані на удосконалення роботи педагогічних вузів та покращення професійної підготовки вчителів.

Для Ніжинського педагогічного інституту це були тяжкі часи. Великі зусилля викладачів та студентів були спрямовані на відновлення роботи закладу. На перших порах відчувався значний недобір студентства. В аудиторіях тепер переважали дівчата, юнаків було мало. Адже на початку війни багато студентів-юнаків пішли на фронт і більша частина з них не повернулася або пропала безвісти.

Жіночий студентський колектив формувався в цей час переважно з жительок навколишніх сіл Ніжина, Чернігівщини, Київщини, Полтавщини, Вінничини, Харківщини. Поступово лави студентства почали заповнювати і росіянки з Московської та Ленінградської областей. Навчання в перших повоєнних навчальних роках проходило в складних умовах. Але жага до знань долала всі труднощі. Студентство займалося не тільки основною навчальною діяльністю, але й проводило значну позааудиторну роботу. Навчальний процес поєднувався з ідейно-політичним вихованням молоді, як наслідок, кожна третя студентка була членом ВЛКСМ.

Доба хрущовської лібералізації виявилася неоднозначною. З одного боку, в перших роках правління Микити Хрущов припинялися кампанії проти націоналізму, уповільнився процес русифікації, зростала роль українського чинника у різних сферах життя суспільства. Особливу увагу було приділено освітній галузі. Здійснювалися заходи з поліпшення підготовки вчителів у педагогічних інститутах і університетах, підвищення науково-теоретичного рівня викладання.

А з іншої сторони, все було інакше. Виховання студентства відбувалося в смислових і аксіологічних контекстах радянської ідеологічної системи. З початку 60-х років по всьому Радянському Союзу, в тому числі в Україні, знову

розпочинаються переслідування інакомислячих. Нова хвиля натисків не оминула і викладачок Ніжинського педагогічного інституту. За ідеологічні “погрешенія” були піддані критиці кандидат історичних наук Білан Марія Іванівна та філолог Сладківська Надія Василівна. А Олесю Коцюбу, доцента кафедри української мови та літератури, учасницю дисидентського руху, було заарештовано за передачу за кордон книги Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», в якій викривалося все те, що насправді коїлося в Радянському Союзі.

Та незважаючи на всі труднощі, Ніжинський педагогічний інститут на той час відіграв роль важливого науково-освітнього осередку. Поновлювалися факультети та відкривалися нові спеціальності. Особливого колориту заклад отримав завдяки діяльності представниць жіноцтва. Жіночий викладацький контингент після війни і до кінця періоду лібералізації формувався з приїзжих з Харківської, Київської, Полтавської та Кіровоградської областей. Починають в цей час заповнювати вузівські кадри жінки з російських регіонів: Ленінградської, Воронежської областей та Мордовської АРСР.

Жінки-викладачки даного періоду проводили активну навчально-наукову та виховну діяльність, за що були відзначені державою. Поширеним явищем була часткова українізація у їх викладацькій діяльності та відображення традиційних для України тенденцій в науковій діяльності вишу. При аналізі архівних документів, було виявлено, що в більшості випадків жінки викладали дисципліни з педагогіки, філології, музики, біології. Але якщо провести паралель з 20 – 30-ми роками, коли жінки читали переважно гуманітарні дисципліни, то тепер вони вели і точні науки, такі як математика та фізика. Важливою складовою їх науково-педагогічної діяльності була партійність. Крім професійної діяльності, викладачки займалися активною позааудиторною роботою не тільки на рівні інституту, а й у м. Ніжин.

РОЗДІЛ III. ЖІНОЧА ІСТОРІЯ ОСВІТЯНОК НІЖИНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ У СУПЕРЕЧЛИВІ ЧАСИ РАДЯНСЬКОГО ЗАСТОЮ 1964 – 1985 РР.: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Період 1964 – 1985 рр. ХХ ст. характеризувався формуванням застійних явищ, що в цілому призвели до формування подвійної моралі (для себе і для влади), погоджувального, пасивного, реактивного й адаптивного характеру співжиття, співіснування насамперед інтелігенції, науковців із владою, з офіційною ідеологією, що уособлювало особливий тип «радянської людини» пізньорадянського періоду [126, с. 203].

В цей час в Україні стійкого характеру набували негативні проблеми в соціальній сфері: зрівнялівка в оплаті праці, порушення принципу соціальної справедливості, зниження реальних доходів, купівельної спроможності карбованця, зростання цін і поглиблення інфляції, дефіцит найнеобхідніших товарів, гострота житлової проблеми та ін., але особливо постраждала сфера освіти, ідеології [126, с. 204].

В 70-х роках ХХ ст. активність радянської влади у вирішенні проблем вищої школи виражалась у прийнятті цілої низки нормативних документів, котрі визначали стратегію розвитку системи освіти на найближче десятиліття. Так, Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 18 липня 1972 року «Про заходи з подальшого вдосконалення вищої освіти в країні» відіграла значну роль в удосконаленні методів і організаційних форм вивчення навчальних дисциплін [146, с. 256].

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про дальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки спеціалістів» від 29 червня 1979 р. [146, с. 256], де висувалося нове завдання – перетворити вищу школу в навчально-науковий комплекс, підкреслювалося значення підвищення теоретичного рівня та ефективності наукових досліджень у ВНЗ у тісному зв'язку із завданнями поліпшення якості підготовки кадрів для народного господарства, а також активного впровадження результатів наукових досліджень

у сферу матеріального виробництва, навчально-виховний процес, створення необхідних умов для більш широкого залучення студентів до науково-дослідної роботи.

Вищі навчальні заклади України виконували функцію пропаганди політики партії, історії КПРС і комуністичного виховання трудящих. вища школа характеризувалась тотальною ідеологізацією та політизацією навчального процесу й виховання, наукової та педагогічної творчості; жорсткою централізацією управління та фінансування, уніфікацією й одержавленням; низьким рівнем академічних свобод, самоорганізації ВНЗ; позбавленням студента можливості будувати власну траєкторію навчання; відторгненням від національної культурно-історичної спадщини, русифікацією; відмежованістю від світової науки й освітнього досвіду [146, с. 270]. В цей період активізувалось витіснення української мови з вищої освіти та науки. Викладання в усіх вищих навчальних закладах здійснювалось російською мовою.

Вже на початку 80-х років в радянському суспільстві були ознаки зростаючого дефіциту освіченості професіоналізму – наявними були нестача кваліфікованих кадрів, особливо у сфері управління, падіння престижу знань, у порівнянні з утилітарними цінностями, зниження рівня ефективності навчання всіх ступенів, поглиблення розриву між освітою і практичною діяльністю, зростання опору новаторства в методиці навчання і виховання, що змусило керівників держави провести чергову реформу освіти, яка була задекларована 1984 р. Основним завданням цієї реформи було вирівнювання школи і професійної освіти за цілями, завданнями й освітніми рівнями, викликане гострою потребою в масових професіях, робітничих кадрах, тому освіта мала повертатися до професіоналізації, підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, політехнізації тощо. Тобто в черговий раз через непослідовність своєї політики, підпорядкування її ідеологічним інтересам, політичним резонам та особистим симпатіям і антипатіям, радянська освіта і наука знову опинилися в кризовому стані [146, с. 286]. Як показав час, реформа була не підготовлена. В її проведенні була відсутня чітка концепція, стратегія, механізми реалізації. Спроба виходу з

кризи, задекларованої в ході реформи школи 1984 року, виявилася невдалою і ще більше загострила проблеми.

Також радянське керівництво постійно збагачувало арсенал засобів русифікації. Головним знаряддям у цьому відношенні слугувала вища школа. Хрущовська «відлига», що, з одного боку, поліпшила умови національно-культурного життя України, з іншого - дала потужний імпульс русифікації. За наказом Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. «Про додаткові заходи з покращення вивчення російської мови у загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах» було введено нову спеціальність «Російська мова і література та іноземна мова» [146, с. 293].

У 1964 р. на посаду ректора Ніжинського педагогічного інституту був призначений кандидат історичних наук, доцент Василь Матвійович Горбач (1918 – 2001). У 1983 р. на факультеті англійської мови з'являється спеціальність «німецька мова». Факультет перейменовувався на факультет іноземних мов [159, с. 315].

Протягом даного періоду істотно збільшилася кількість студенток в Ніжинському педагогічному інституті. Відбувалися зміни в національному складі студенток. Серед них домінували три національні групи – українки, росіянки і єврейки. А в кінці 60-х років в інституті з'явилися студентки-узбечки, які приїхали вивчати російську мову. Пізніше почали набирати студентів з Казахстану [102, арк. 56, 66, 83].

Динаміку загальних змін характеризували дві тенденції – невпинне зростання кількості студентів українського походження та, відповідно, часткове зменшення числа студенток-росіянок. Отже, виходячи з цього, можна окреслити і географічні межі жіночої частини студентства інституту. Проаналізувавши архівні справи, було виявлено, що переважна частина з них були уродженками Київської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Житомирської, Ленінградської областей. За соціальною приналежністю більшість відносили себе до селянських та робітничих сімей [64, арк. 44, 77].

Аналізуючи особові справи студенток, можна говорити про те, що заходи з «русифікації» суттєво позначилися на їх професійному виборі. Це доводять дані таблиці (див. табл. 2) [Дод Б]. Число слухачок російського відділу філологічного факультету за роки «застою» переважало над українським відділом майже вдвічі. Значна кількість віддавала перевагу спеціальностям у галузі точних наук, лінгвістики. Поступово розширювався контингент студенток музико-педагогічного факультету.

Таблиця 2

Кількісна характеристика студенток-випускниць по факультетах за часи
брежньовщини (1964 – 1984 рр.)

№	Рік	Факультети					
		Фіз. - мат.	Ф. англ. мови	Філологічний (укр. та рос. відділи)	Історич- ний	Природ- ничий	Музи- чно-педаго- гічний
1	1965	44	30	/17 – 17	–	34	–
2	1966	98	–	–	–	36	–
3	1967	63	62	–	–	25	–
4	1968	23	74	–	–	31	–
5	1969	77	58	–	–	59	–
6	1970	64	44	40/45 – 95	–	54	9
7	1971	59	37	41/39 – 80	–	49	15
8	1972	–	45	40/48 – 88	46	65	16
9	1973	68	47	43/45 – 88	46	41	18
10	1974	67	66	44/40 – 84	–	42	18
11	1975	72	67	43/63 – 107	–	69	–
12	1976	26	42	39/70 – 109	–	38	18
13	1977	70	50	43/58 – 101	–	44	28
14	1978	66	42	44/61 – 105	–	49	33
15	1979	68	44	38/83 – 121	–	42	37
16	1980	65	43	83/48 – 131	–	21	14
17	1981	66	39	82/51 – 133	–	45	31
18	1982	76	–	86/56 – 142	–	43	23
19	1983	67	34	76/46 – 122	–	46	33
20	1984	77	32	74/51 – 125	–	39	30
Разом:		5069					

[Дод. Б]

Збільшення кількості студентів виявило низку проблем, які потребували нагального вирішення. Першою з них стала недостатність аудиторного фонду і навчально-лабораторних приміщень в інституті [159]. Основним місцем для навчання був Гоголівський корпус. Разом із проблемою недостатності аудиторного фонду ВНЗ постала житлова проблема. Прибуваючим студентам не вистачало кімнат в гуртожитках. Значна частина була змушена жити на квартирах. Проблема забезпеченості харчуванням, продовольчими і промисловими товарами також була суттєвою у повсякденному житті студентів. Молодь постійно скаржилася на відсутність вовняних і напіввовняних виробів, нерегулярність і недостатність постачання молочних та м'ясних продуктів, свіжих фруктів, незадовільне завезення хлібобулочних виробів. Харчувалися здебільшого домашніми продуктами [153].

Окрім навчання, студентки брали участь у різних видах громадської діяльності: участь у цілинних обласних та міських будівельних загонах, допомога у збиранні врожаю, керівництво роботою шкільних учнівських гуртків, робота на спорудженні нового корпусу та студентського гуртожитку [159].

У 1967 р. була започаткована традиція третього трудового семестру, коли молодь на час канікул їхала на будівництво різних об'єктів. Перший будівельний загін студентів інституту працював у Кустанайській області (Казахстан). У 70 – 80-х рр. студенти працювали в колгоспах Чернігівської області. Командир студентського будівельного загону, студентка фізико-математичного факультету, Ленінський стипендіат Наталія Лупинос (Яковець) брала участь у роботі Першого Українського зльоту бійців студентських будівельних загонів і була нагороджена медаллю «За трудову доблесть» (1976) [159, с.343].

Студенти будівельних і сільськогосподарських загонів проводили велику виховну та педагогічну роботу на місцях дислокації: створювали дитячі майданчики відпочинку для сільських дітей. До складу загону часто включались важковиховувані підлітки. У 1982 р. ніжинські комсомольці працювали в Тюмені. Одним із бійців загону «Сіверянин» була Ленінський стипендіат, секретар комсомольського бюро фізико-математичного факультету Ніна Дідух,

делегат XXIV з'їзду ЛКСМ України, яка і в наступні роки очолювала молодіжні загони [159, с.343].

Підготовці вчителя для школи, підвищенню його професійного рівня сприяв огляд академічних груп інституту. Щорічно, згідно з розробленим положенням, підбивалися підсумки огляду. Студентські групи-переможці отримували право бути зфотографованими біля прапора інституту, а також нагороджувались різними відзнаками. Головним призом була поїздка по історичних місцях країни. Щорічно організовувалися зльоти відмінників навчання, у яких брали участь стипендіат ВЦРПС Лариса Нижник, Ленінський стипендіат Раїса Москалець, Калінінські стипендіати Алла Щербанюк, Любов Васильківська, Гоголівські стипендіати Тетяна Будьонна, Віра Михайлова та інші [159, с. 325].

1970 рік став ювілейним для закладу. Інститутський колектив та студентство святкували 150-річчя з часу відкриття навчального закладу. В цей час було збудовано новий корпус університету, де розмістилися фізико-математичний та природничо-географічний факультет, а також загальноінститутські кафедри та адміністративно-управлінські підрозділи. У другій половині 70-х років інститут очолив академік Федір Степанович Арват (1928 – 1999) [159, с. 321].

Протягом доби «застою» продовжував поповнюватися жіночий викладацький контингент. До Ніжинської вищої школи було направлено та запрошено викладачок і випускниць Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (Марисова Інесса Віталіїана, Ростовська Ольга Василівна, Завалюнюк Лідія Василівна, Воронуха Ніна Григорівна [104]), Харківського державного інституту культури (Ничипоренко Олександра Андріївна), Запорізького педагогічного інституту (Коваленко Євгенія Іванівна), Львівського державного університету (Панова Лідія Семенівна, Жилко Нонна Миколаївна), Київського педагогічного інституту іноземних мов (Бартиш Олена Василівна, Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, Дніпровського державного університету ім. О. Гончара (Томиліна Галина

Яківна), Київської державної консерваторії (Дубравіна Валентина Григорівна) [168], [172].

Були і ті, хто мав дипломи російських вузів: Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, П'ятигорського державного педагогічного інституту іноземних мов (Мойсеева Лілія Федорівна [59]), Рязанського педагогічного інституту (Березовська Тамара Омельківна), Московського державного музично-педагогічного інституту (Розен Ведда Абрамівна [114], Київської державної консерваторії (Дубравіна Валентина Григорівна), Саратовського державного педагогічного інституту (Аржанова Ганна Іванівна), Пензенського державного педагогічний інститут (Страшко Євгенія Матвіївна), Ленінградського державного педагогічного інституту ім. О. І. Герцена (Колесникова Ніна Олександрівна) [168], [172].

Але, як свідчить, аналіз архівних справ, основне поповнення науково-педагогічних кадрів відбувалося за рахунок випускниць саме Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя (Заніна Ольга Миколаївна, Ковальчук Ольга Миколаївна, Бойправ Марія Дмитрівна, Шилова Галина Петрівна, Ярослав Ніна Степанівна, Петренко Антоніна Гафурівна, Гроздовська Ольга Григорівна, Котлінська Любов Григорівна, Палаєва Надія Михайлівна, Пащенко Людмила Іванівна, Володченко Жанна Михайлівна, Даньшина Наталія Дмитрівна, Козлова Світлана Максимівна, Костенко Людмила Василівна, Хоменко Зоя Володимирівна, Шумська Людмила Юріївна. В свою чергу це зумовило процес омолодження професорсько-викладацького складу самого закладу. На той час середній вік викладачок становив 25 – 40 років [168], [172].

Багато з них були уродженками Чернігівської, Київської та Полтавської областей. При вивченні архівних справ, нам вдалося прослідкувати таку тенденцію, що все дедалі частіше почали прибувати на роботу до Ніжинського інституту жінки із західних регіонів України. В етнічному плані переважали українки та росіянки, рідко зустрічалися єврейки. За соціальною приналежністю значна частина відносили себе до сімей робітників, селян та службовців. Важливою частиною їх науково-педагогічної діяльності була участь у

політичному житті країни. При опрацюванні архівних джерел, було виявлено, що переважна більшість у своїх анкетах вказували, що були членами КПРС та ВЛКСМ [91, арк. 12, 46, 94].

Вагомими є їхні досягнення в науці, що сприяли підтвердженню принципу науковості навчального закладу. Так, філологічна наука за цей період збагатилася працями доцентів Гомон Нінель Михайлівни [63], Керенцевої Лариси Гнатівни, Кулініч Євгенії Григорівни [56], Волинчикової Катерини Пилипівни, Коцюби Лесі Йосипівни.

Видатним науковцем-філологом на факультеті іноземних мов була кандидат філологічних наук (1963), доцент (з 1970) Олеся Борисівна Шахрай, яка народилася 13 листопада 1924 року в с. Харьковці Пирятинського району Полтавської області в сім'ї службовців. 1 вересня 1959 року Олеся Борисівна була зарахована згідно рішення конкурсної комісії на посаду викладача англійської мови Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя.

У 1964 р. викладачка захистила кандидатську дисертацію на тему «Греческий элемент в лексике английского языка». В березні 1960 р. жінка була нагороджена грамотою Міністерства освіти УРСР за відмінну роботу. Її статті з лексикології англійської мови друкувалися у журналах. Вона є автором підручників з історії мови «Короткий історичний довідник з фонетики і морфології англійської мови» (1971) та «Історичний коментар до читання і правопису сучасної англійської мови» (1976) [62, арк. 3, 5, 14, 21, 85].

Філолог Коломієць Лідія Іванівна зосереджувала свою увагу на проблемах, пов'язаних з дослідженнями старослов'янської мови, історичної граматики, порівняльної граматики української і російської мов (підручники, посібники). Професор Коломієць багато зробила для вивчення фразеології української мови. Її спостереження над історичною фразеологією були основою для докторської дисертації

«Фразеологія української мови другої половини XVI - першої половини XVII століть», яку вона захистила у 1979 р., та розділів в академічному виданні «Сучасна українська літературна мова» [159, с. 331].

Значна наукова робота проводилась жінками-викладачками і на інших факультетах. На другу половину 60-х років припадає активна науково-дослідницька діяльність природничого факультету. Великий вклад у розвиток природничої науки зробила завідувачка кафедри зоології – Марисова Інеса Віталіївна. З приїздом до Ніжина жінка почала займатися вивченням птахів Чернігівщини, а також причин, що впливають на скорочення їх ареалів або повного зникнення певного виду. Понад 60 публікацій дослідниці присвячені різним проблемам орнітофауни регіону. Серед них праці: «Изменения орнитофауны Нежинщины за последние 50 лет», «Изменение фауны млекопитающих и птиц на Черниговщине за последнее тысячелетие», «Роль антропогенных факторов в изменении фауны и экологии птиц Черниговщины» та інші. Викладацька робота І. В. Марисової включала читання лекцій, проведення лабораторно-практичних занять і навчально-польових практик з зоології хребетних і безхребетних, біогеографії, екології, охорони природи. Доцента І. В. Марисову цікавили різні проблеми зоології. У співавторстві вона написала декілька навчальних посібників: «Хрестоматія з зоології» (1964), «Лесные птицы, звери и охотоведение» (1975), «Птахи України. Польовий визначник» (1984), методичні розробки. Вона створила десятки фільмів про живий світ різних країн. Безумовною заслугою Інеси Віталіївни є створення зоологічного музею, як самостійної навчальної, наукової і культурної одиниці кафедри зоології, відкриття якого відбулося у 1970 р. на святкування 150-річчя Ніжинської вищої школи [159, с. 309 – 310].

В інституті набула широкого розвитку художня самодіяльність, в якій була залучена значна частина студентства. Перед керівництвом інституту постало питання про відкриття окремого музично-педагогічного факультету. Його відкрили в 1964. При аналізі архівних документів варто відзначити, що в перші роки свого функціонування на факультеті навчалось трохи більше двадцяти студентів, де переважала жіноча частина. Першими викладачками музичних дисциплін були також жінки – Розен Ведда Абрамівна, Тевзадзе Людмила Михайлівна та Бровченко Марія Федорівна [159, с. 302].

Марія Федорівна Бровченко (1919 – 2009) після закінчення 1956 року Київської державної консерваторії (нині НМАУ) ім. П. І. Чайковського зайняла посаду викладачки співів. Отримавши блискучу освіту в класі вокалу професора кафедри співу, народної артистки України Марії Литвиненко-Вольгемут, вона одразу зарекомендувала себе на кафедрі як досвідчений педагог, обдарована творча особистість.

Наступні сорок років концертно-виконавської, музично-педагогічної діяльності М. Ф. Бровченко, що в 1997 р. отримала звання «Заслужена артистка України», сприяли формуванню й розвитку ніжинської вокальної школи. Яскравим прикладом авторитетності М. Ф. Бровченко було її визнання не тільки у колі студентів класу, але й тих, хто чув її чарівний спів, вважав її еталоном професійної довершеності [159].

З початку роботи у Ніжині Розен Веда Абрамівна вела активну концертну діяльність як піаністка-солістка. За період 1960 – 1980 рр. вона підготувала тридцять сольних концертних програм. Свій високий виконавський рівень піаністка підтвердила у 1981 р. на Міжнародному радіо-конкурсі «Шопен вічно живий» (Варшава), де була відзначена званням лауреата. Ґрунтовна музично-теоретична та виконавська підготовка В. Розен обумовили її успіхи у науково-педагогічній діяльності, адже мисткині був властивий «постійний пошук та блискуче володіння методикою фортепіанної педагогіки».

Піаністка-педагог створила дієву методичну систему виконавської підготовки студентів. Вірність методичної системи В. Розен доведена численними перемогами її вихованців у творчих змаганнях [159].

Отже, 1964 – 1985 роки виявилися періодом формування застійних явищ, які відобразилися у всіх сферах життя суспільства. В Україні стійкого характеру набували негативні проблеми в соціальній сфері, особливо постраждала сфера освіти. Вона дедалі більше відставала від вимог часу, науково-технічного прогресу знижувалася її якість. Все це призвело до падіння авторитету самої освіти та освіченості, зниження рівня «попиту» на знання.

З метою реформування системи освіти радянською владою в цей час було прийнято ряд законів та постанов з метою удосконалення системи вищої школи та підвищення кваліфікаційної підготовки педагогічних працівників. Посилювався процес русифікації.

За цей час в інституті значно розширився контингент студенток. Особливо багато вступало на філологічний, фізико-математичний, природничий та факультет англійської мови. Поступово зростала кількість студенток на нововідкритому музико-педагогічному факультеті.

Процес русифікації суттєво позначився в навчальному процесі інституту, адже на філологічному факультеті слухачки російського відділу значно переважали над слухачками українського. Поряд з українками та росіянками наприкінці 60-х років з'являються студентки з Узбекистану та Казахстану. Загальний студентський колектив інституту все більше стає жіночим. Це в подальшому призведе до того, що професія вчителя стане майже суто жіночою, а жінки-вчителі стануть своєрідним маркером радянського суспільства.

Збільшення кількості студентоку зумовило потребу у розширенні викладацького колективу. В цей час він формувався в більшості випадків з випускниць Ніжинського педагогічного інституту. Це призвело до такого явища, як омолодження професорсько-викладацького складу самого закладу. Для даного періоду характерні ще такі дві тенденції у жіночому викладацькому середовищі: якщо порівнювати з 50-ми роками, то в цей період значну частину посад почали займати випускниці російських вузів та жительки Західної України.

Викладачки цього періоду відзначилися високими науковими внесками у роботі інституту та країни загалом. Активна наукова робота проводилася на філологічному (Гомон Н. І, Керенцева Л. Г., Кулініч Є. Г., Волинчикова К. П., Коцюба О. Й., Аржанова Г. І., Коломієць Л. І.), біологічному (Марисова І. В., Нагорга П. І.), музично-педагогічному факультетах (Бровченко М. Ф., Розен В. А.).

РОЗДІЛ IV. ВУЗІВСЬКЕ ЖІНОЦТВО У КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ НАПЕРЕДОДНІ ТА У ПЕРШІ РОКИ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Перебудова радянського суспільства в останні роки існування Радянського Союзу не стала прикладом змін для України. Продовжувала проводитися політика минулих років за моделлю Брежнєва і М.Суслова, яка несла за собою денаціоналізацію й духовне спустошення населення. В Україні активно продовжував втілюватися в життя курс форсованої русифікації, катастрофічно зменшувалася кількість шкіл з українською мовою навчання, у вишах українською мовою читалося лише 5% лекцій. Українська мова витіснялася з усіх сфер суспільного життя, духовне життя стрімко почало занепадати [126, с. 290].

Необхідність перебудови радянського суспільства в цілому та в галузі освіти зокрема стала очевидною вже в другій половині 1980-х років. Про це свідчать видані у 1987 р. ЦК КПРС та Радою Міністрів СРСР постанови «Про підвищення ролі вузівської науки у прискоренні НТП, покращенні якості підготовки спеціалістів», «Основні напрямки перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні», «Про заходи щодо підготовки та використання науково-педагогічних та наукових кадрів» та ін. [146, с. 286].

Кардинальні зміни на краще в освітній сфері розпочалися тільки після проголошення незалежності України в 1991 році. Цього ж року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про освіту». У ньому зазначалося, що українська школа є фундаментом соціально-економічного та духовного розвитку держави. Освіта повинна ґрунтуватися на засадах гуманізму, демократії свідомості. Система освіти передбачала такі рівні: дошкільну та загальну середню освіту, позашкільну освіту, професійно-технічну, вищу й післядипломну освіту, аспірантуру та докторантуру. Демократизація структури освіти повинна забезпечувати соціально-педагогічні умови створення достатнього простору для самореалізації особистості у навчанні; відхід від

загальної стандартизації навчання; аналіз існуючого досвіду щодо створення реальних умов для самореалізації учнів, студентів; відхід від жорсткої уніфікації навчальних планів, включно і в школах різних типів [142, с. 201].

Реалізація державних реформ другої половини 80-х рр. у Ніжинському педагогічному інституті йшла шляхом упровадження в практику досягнень вузівської педагогіки та передового досвіду, зміцнення кафедр висококваліфікованими спеціалістами.

У вузі продовжували відновлюватися факультети та створювалися нові спеціальності. Тодішній ректор інституту, академік, Федір Степанович Арват загорівся ідеєю відродження традицій дореволюційного історико-філологічного факультету. Згодом почали створюватися навчальні плани зі спеціальностей «українська мова, література та історія», «російська мова, література та історія», які були введені в навчання у 1990 році. Це було поєднання двох спеціальностей. Особливість такого поєднання одночасної підготовки вчителів філології й історії полягала в тому, що студенти, вивчаючи історичний процес розвитку суспільства, вписували туди не тільки історичні факти, а й мову, літературу та культуру. До того ж, студенти цієї спеціальності, крім мови, літературознавства та історичних дисциплін, вивчали ще й історію світової культури та культури України, етнографію, давньоруську мову, латину, народознавство, слухали спецкурси та брали участь в роботі спеціальних семінарів [159, с. 335].

У 1992 р. філологічний факультет був переіменований на історико-філологічний. Поступово створювалася навчальна база для відкриття окремого історичного відділення. Кафедра історії, яка діяла з 1991 р. під керівництвом доц. Євгенії Матвіївни Страшко, поповнилася новими фахівцями. На кафедру прийшли Дудка Лариса Анатоліївна, Мицик Лариса Миколаївна, Мухіна Зінаїда Іванівна, Шиловцева Валентина Семенівна та Ростовська Ольга Василівна. Вони й забезпечували читання історичних дисциплін. У 1993 р. була відкрита спеціальність «історія та народознавство». Крім історичної спеціальності, у цей же час на філологічному факультеті була відкрита спеціалізація «художня

культура», яка і приєднувалася до української та російської філології [159, с. 326].

У 1990 р. проф. Г.В.Самойленком була створена кафедра історії культури та народознавства й засновані аспірантура зі спеціальності «Теорія та історія культури». У 1983 р. на факультеті англійської мови з'являється спеціальність «німецька мова» і факультет отримав назву «іноземних мов». На природничому факультеті була створена кафедра географії. Були відкриті нові спеціальності й на інших факультетах, а також аспірантура з російської літератури, української мови, української літератури, теорії та історії культури, педагогіки. У 1993 р. було відкрито спеціальність «історія та народознавство» [159, с. 327 – 328].

Така кількість нових спеціальностей потребувала поповнення педагогічних кадрів інституту. Жіноча частина викладацького колективу в цей період поповнювалася переважно з випускниць Ніжинського державного педагогічного інституту (Белкіна Надія Іванівна [98], Падун Алла Олексіївна [106], Конончук Антоніна Іванівна, Кучерявець Валентина Григорівна, Солона Валентина Миколаївна, Стрельнікова Ніна Михайлівна, Гамор Світлана Володимирівна, Голуб Наталія Володимирівна, Качалова Тетяна Василівна, Мизникова Людмила Іванівна [109]). Також були і ті, які закінчили Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (Дудка Раїса Анатоліївна, Мицик Лариса Миколаївна), Івано-Франківського державного інституту ім. В. С. Стефаника, Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького (Борисюк Світлана Олексіївна, Василюк Алла Володимирівна, Дубровська Лариса Олександрівна, Пихтіна Ніна Порфіївна, Мацюк Леся Василівна [92], Дмитренко Тетяна Олександрівна), Львівську державну консерваторію (Біла Наталія Леонідівна), Чернігівський педагогічний інститут ім. Т. Г. Шевченка, Київську державну консерваторію ім. П. І. Чайковського (Кавунник Олена Анатоліївна, Кафтанова Світлана Володимирівна, Чекан Олена Ернстівна, Донецький музично-педагогічний інститут (Щербіна Ольга Миколаївна), Івано-Франківський державний педагогічний інститут ім. В. С. Стефаника (Макарова Світлана Борисівна), Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова

(Голубева Наталія Іванівна [105], Воронежський державний інститут мистецтв (Дорохіна Любов Олексіївна, Бурмакіна Марина Володимирівна [103]), і навіть іноземні виші - Кишинівський державний університет (Моніка Лізак [93], Ряпова Зоя Яківна [107]), Йєнський університет ім. Ф. Шіллера (Андрійко Ірина Федорівна), Азейбарджанської державної консерваторії (Гусейнова Лариса Василівна), Кишинівський інститут мистецтв (Вишнева Лариса Пантеліївна).

В етнічному плані поряд з росіянками та єврейками переважали українки. Серед них було багато ніжинок, але приїздили також і з Київської, Тернопільської, Запорізької, Харківської, Донецької, РРСР: Курської, Тульської, Кемеровської областей, Східно-Казахстанської, Кабардино-Балкарської республік, БРСР - Гомельської області. Всі вони були з сімей службовців, робітників та селян [94, арк. 13, 54, 98].

Жінки даного періоду відзначилися високими досягненнями в науковій та навчально-виховній сфері. Талановитим науковцем на філологічному факультеті була Нінель Миколаївна Арват (1928), відомий мовознавець, авторка більше 230 праць. Її наукові інтереси були пов'язані з проблемами синтаксису, особливостями організації і вираження семантичної структури речення. З цієї проблеми опубліковано більше 50 статей, посібників, серед них – «Аспекты изучения простого предложения», «Семантическая структура простого односоставного предложения», «Компонентный анализ семантической структуры простого предложения» та монографія «Семантическая структура простого предложения в современном русском языке» (1984), написана на основі докторської дисертації, яку вона захистила у 1977 р. (159, с. 330).

Глибокими знаннями в мистецтві відзначилася доцент Олена Володимирівна Плаушевська. Вона розробляла оригінальні програми, дібрала багатий ілюстративний матеріал, ввела молодь у великий світ прекрасного. У своїй роботі О.В.Плаушевська опиралася на фонди картинної галереї [159, с. 345].

Жодний навчальний заклад не може функціонувати без бібліотеки. Саме ці працівниці доклали багато зусиль не тільки для збереження книжок, а й

поповнення фондів, створення зручних умов для роботи в читальних залах. Майже все своє трудове життя працювали в бібліотеці Г.П.Потороча, Г.І.Сквира, Г.М.Сковорода, Г.О.Байдина, Л.В.Гранатович, Г.П.Дерека, Л.Д.Савченко, І.П.Костенко, П.І.Клименко, Л.І.Литвиненко, Н.О.Ленченко, Л.О.Мороз, О.А.Нечипоренко, О.Г.Никоненко, Л.С.Петрух, Л.І.Романенко, Л.В.Суррун, О.П.Фесюн, В.М.Понтяр, Л.В.Боренко та ін. [159, с. 350].

Переходячи до характеристики студенток, слід відмітити, що для жіночої частини студентства даного періоду характерна така тенденція, як переважання українок над росіянками. Більшість становили жительки Чернігівщини серед приїжджих з Вінницької, Київської, Хмельницької, Запорізької, росіянки зустрічалися рідко. Вони були діти з селянських та робітничих сімей [94, арк. 88, 127].

Аналіз статистичних даних контингенту студенток Ніжинського інституту за даний період свідчить про те, що більшість обирали навчання на філологічному та природничому факультетах, продовжувало збільшувалося число дівчат на музично-педагогічному факультеті. Порівняно з минулими роками зменшилося число слухачок точних наук. Як доводять дані таблиці (див. табл. 3) [Дод. В], в перші роки незалежності кількість студенток зростала. Це було пов'язано з додатковою потребою вчительських кадрів у зв'язку з реформою школи 1991 року, а також переводом усіх спеціальностей на п'ятирічний термін навчання.

Таблиця 3

Кількісна характеристики студенток по факультетах за часи перебудови
та у перші роки проголошення незалежності України

№	Рік	Факультети					
		Фізико-математичний	Факультет англійської мови	Філологічний (укр. та рос. відділи)	Історичний	Природничий	Музично-педагогічний
1	1985	68	42	38/94 – 132	–	50	27
2	1986	55	41	52/99 – 151	–	42	34
3	1987	66	39	47/91 – 138	–	46	28
4	1988	40	40	43/64 – 107	–	50	27
5	1989	–	42	–	–	60	18
6	1990	41	63	70/66 – 136	–	64	24
7	1991	37	67	100/49 – 149	–	109	19
8	1992	58	88	45/ – 45	73	114	16
9	1994	43	59	84/58 – 142	–	103	27
Разом:		2881					

[Дод. В]

В цей час величезного значення у вихованні студентів влада надавала підвищенню рівня громадської активності. За радянською концепцією виховання молоді студент обов'язково мав брати участь в культурному та спортивному житті, щоб розвивати свої духовні потреби, бути фізично сильним та здоровими. Ці настанови сумлінно виконувались і у Ніжинському інституті. На кожному факультеті була організована масова художня самодіяльність. Наприклад, на філологічному факультеті значною популярністю користувався вокальний колектив «Червона калина» (керівник Л. П. Вишнева), на музично-педагогічному факультеті – ансамбль «Юність» (керівник В. Г. Потороча). Працювала театральна студія під керівництвом доцента О. М. Євстаф'євої. Студенти інституту брали участь в республіканських конкурсах патріотичної пісні. В інституті існували також різні клуби: політичний – «Факел» (керівник О.В.Ростовська), інтернаціональної дружби – «Меридіан», країнознавчий «Едельвейс» (керівник І. В. Марісова), літературно-мистецький – «Пегас» (керівник О. М. Євстаф'єва), музично-поетичний – «Ліра» (керівник О. Г. Гроздовська), «Художня вітальня» (керівник Н. М. Палаєва) [159, с. 346].

Кількість учасниць наукової та художньої самодіяльності університету постійно зростала, чому сприяла робота по залученню до неї студентів, яка носила «добровільно-примусовий» характер. В культурно-виховній роботі Ніжинської вищої школи у 80-ті роки вдалось досягти значних успіхів. У гуртожитках активно вирувало культурне життя. Іноді в гості до студентів приходили викладачі і в ленінських кімнатах вони реорганізовували цікаві бесіди на літературні, мистецькі теми тощо.

Незначні зрушення відбулися в матеріальному становищі студенток. Студентки жили переважно на кошти батьків, стипендію та власні кошти, які їм вдавалось заробити на тимчасових роботах. В означений період харчування студентів покращилося, однак у державній торгівлі були частими перебої у постачанні багатьох харчових продуктів: м'яса, молока, кондитерських виробів тощо. Зачасту студенти готували їжу самостійно та споживали продукти, які їм

передавали батьки. Щодо житлових умов студентів, то помітними стають позитивні тенденції, більшість була забезпечена гуртожитками [165, с. 215].

Даний період відзначився неоднозначними змінами, які відбувалися у сфері освіти, науки та культури. З одного боку, неможливо не визнати великих зрушень і досягнень, з іншого – період «застою» призвів до відчутних негативних, кризових явищ в галузі культури, науки, освіти.

В другій половині 80-х років радянською владою було прийнято ряд законів та постанов, які мали б сприяти підвищення якості підготовки спеціалістів та науково-педагогічних кадрів, перебудови середньої і вищої освіти. Однак, незважаючи на це, в Україні активно продовжував втілюватися в життя курс форсованої русифікації, катастрофічно зменшувалася кількість шкіл з українською мовою навчання, у вишах українською мовою читалося лише 5% лекцій. Українська мова витіснялася з усіх сфер суспільного життя, духовне життя стрімко почало занепадати. Кардинальні зміни на краще почали відбуватися лише після проголошення незалежності України.

Реалізація державних реформ другої половини 80-х рр. у Ніжинському педагогічному інституті йшла шляхом упровадження в практику досягнень вузівської педагогіки та передового досвіду, зміцнення кафедр висококваліфікованими спеціалістами. У вузі продовжували відновлюватися факультети та створювалися абсолютно нові спеціальності. У свою чергу все це зумовило потребу у поповненні педагогічних кадрів інституту. Жіноча частина викладацького колективу в цей період поповнювалася переважно з випускниць Ніжинського державного педагогічного інституту. Поряд з українками та росіянками починають з'являтися представниці Польської Народної, Східно-Казахстанської, Кабардино-Балкарської та Білоруської Республік. Вони зробили великий вклад у навчально-наукову діяльність інституту, зробили багато у виховання майбутніх педагогічних кадрів.

Характеризуючи жіночий студентський колектив даного періоду потрібно спиратися на статистичний аналіз. Він свідчить, що більшість з них обирали навчання на філологічному та природничому факультетах, продовжувало

збільшувалося число дівчат на музично-педагогічному факультеті. Порівняно з минулими роками зменшилося число слухачок точних наук. В перші роки незалежності кількість студенток суттєво зросла. Це було пов'язано з додатковою потребою вчительських кадрів у зв'язку з реформою школи 1991 року, а також переводом усіх спеціальностей на п'ятирічний термін навчання.

В цей час величезного значення у вихованні студентів влада надавала не тільки підвищенню рівня освіти, але й громадській активності. В Ніжинському інституті на кожному факультеті була організована масова художня самодіяльність, в якій була залучено значна частина студенток.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження свідчать про досягнення поставленої мети і розв'язання поставлених завдань, що дає підстави зробити наступні висновки:

1. У процесі наукового пошуку історіографію з проблеми жіночої освіти в стінах Ніжинської вищої школи протягом за період 1920 – поч. 90-х рр. було систематизовано та поділено на чотири групи: праці зарубіжних і вітчизняних істориків кінця XIX ст. – поч. XX ст.; історіописання 60 – 80-х років західних та радянських істориків; сучасні російська та вітчизняна історіографії; регіональна література.

Здійснивши комплексний аналіз історіографії з обраної теми, можна констатувати те, що жодного систематичного дослідження з проблеми жіночої освіти в стінах Ніжинської вищої школи нами не виявлено. У роботах регіонального характеру, які присвячені історії Ніжинської вищої школи, автори лише частково зачіпали тему жіноцтва.

Наукові напрацювання істориків радянської доби базувалися на марксистсько-ленінській ідеології і класовому підході, які характеризуються частими завищеннями оцінки дій радянської влади у сфері освіти.

На сьогодні проблема вивчення історії становлення вищої жіночої освіти у вітчизняній історіографії залишається малодослідженою, особливо на регіональному рівні. В полі зору вітчизняних істориків переважно перебувала проблематика жіночої освіти кінця XIX – поч. XX ст. та післявоєнного відновлення навчального процесу.

Основу джерельної бази дослідження становлять документи Державного архіву Чернігівської області і матеріали Архіву Ніжинського державного університету ім. М. В. Гоголя та нормативно-правові акти, представлені у вигляді наказів та постанов радянської влади у сфері освіти. Поряд з архівними та правовими документами джерельну базу також поповнили енциклопедичні видання, довідково-статистичні збірники та дисертації.

2. Проаналізувавши документальні матеріали про історію становлення жіночої освіти в Ніжинській вищій школі протягом 20 – 30-х років ХХ століття було з'ясовано, що з 1919 року в Ніжинському виші з'являється перша студентка – Олена Левковцева. Хоча на сьогодні залишаються сумніви та документальні суперечності щодо її першості, оскільки абсолютні докази та аргументи мають спірний характер. Починаючи з 1920 р. розпочинається вступ до Інституту дівчат.

Відбуваються зміни і в кадровому складі вузу. Жінки почали займати посади викладачів. За професійним спрямуванням переважно вони були викладачками іноземних мов, психології, хімії, музики. Але загалом про масовість жінок в навчальному середовищі інституту в той час говорити поки що зарано, оскільки в студентських аудиторіях все ще переважали юнаки, а більшість посад займали чоловіки.

3. Досліджено, що за період відбудови народного господарства радянською владою було прийнято ряд заходів у галузі освіти, які були спрямовані на удосконалення роботи педагогічних вузів та покращення професійної підготовки вчителів. Для Ніжинського педагогічного інституту це були тяжкі часи. Великі зусилля викладачів та студентів були спрямовані на відновлення роботи закладу. Відчувався значний недобір студентства. В аудиторіях тепер переважали дівчата, юнаків було мало. Адже на початку війни багато студентів-юнаків пішли на фронт і більша частина з них не повернулася або пропала безвісти. Жіночий студентський колектив формувався в цей час переважно з жительок навколишніх сіл Ніжина, Чернігівщини, Київщини, Полтавщини, Вінничини, Харківщини. Поступово лави студентства почали заповнювати і росіянки з Московської та Ленінградської областей. Навчання в перших повоєнних навчальних роках проходило в складних умовах. Але жага до знань долала всі труднощі. Студентство займалося не тільки основною навчальною діяльністю, але й проводило значну позааудиторну роботу. Навчальний процес поєднувався з ідейно-політичним вихованням молоді, як наслідок, кожна третя студентка була членом ВЛКСМ.

Доба хрущовської лібералізації виявилася неоднозначною. З одного боку, в перших роках правління Микити Хрущов припинялися кампанії проти націоналізму, уповільнився процес русифікації, зростала роль українського чинника у різних сферах життя суспільства. Особливу увагу було приділено освітній галузі. Здійснювалися заходи з поліпшення підготовки вчителів у педагогічних інститутах і університетах, підвищення науково-теоретичного рівня викладання. А з іншої сторони, все було інакше. Виховання студентства відбувалося в смислових і аксіологічних контекстах радянської ідеологічної системи. З початку 60-х років по всій країні, в тому числі в Україні, знову розпочинаються переслідування інакомислячих. Нова хвиля натисків не оминула і викладачок Ніжинського педагогічного інституту. За ідеологічні “погрешення” були піддані критиці кандидат історичних наук Білан Марія Іванівна та філолог Сладківська Надія Василівна. А Олесю Коцюбу, доцента кафедри української мови та літератури, учасницю дисидентського руху, було заарештовано за передачу за кордон книги Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», в якій викривалося все те, що насправді коїлося в Радянському Союзі.

Та незважаючи на всі труднощі, Ніжинський педагогічний інститут на той час відігравав роль важливого науково-освітнього осередку. А особливого колориту заклад отримав завдяки діяльності представниць жіноцтва. Жіночий викладацький контингент після війни і до кінця періоду лібералізації формувався з приїзжих з Харківської, Київської, Полтавської та Кіровоградської областей. Починають в цей час заповнювати вузівські кадри жінки з російських регіонів: Ленінградської, Воронежської областей та Мордовської АРСР.

Жінки-викладачки даного періоду проводили активну навчально-наукову та виховну діяльність, за що були відзначені державою. Поширеним явищем була часткова українізація у їх викладацькій діяльності та відображення традиційних для України тенденцій в науковій діяльності вишу. При аналізі архівних документів, було виявлено, що в більшості випадків жінки викладали дисципліни з педагогіки, філології, музики, біології. Але якщо провести паралель з 20 – 30-ми роками, коли жінки читали переважно гуманітарні дисципліни, то

тепер вони вели і точні науки, такі як математика та фізика. Важливою складовою їх науково-педагогічної діяльності була партійність. Окрім професійної діяльності, викладачки займалися активною позааудиторною роботою не тільки на рівні інституту, а й у м. Ніжин

3. Розкрито особливості та тенденції жіночої історії протягом доби «застою». 1964 – 1985-ті роки ознаменували формування застійних явищ, які відобразилися у всіх сферах життя суспільства. В Україні стійкого характеру набували негативні проблеми в соціальній сфері, особливо постраждала сфера освіти. Вона дедалі більше відставала від вимог часу, науково-технічного прогресу знижувалася її якість. Все це призвело до падіння авторитету самої освіти та освіченості, зниження рівня «попиту» на знання.

З метою реформування системи освіти радянською владою в цей час було прийнято ряд законів та постанов з метою удосконалення системи вищої школи та підвищення кваліфікаційної підготовки педагогічних працівників. Посилювався процес русифікації.

За цей час в інституті значно розширився контингент студенток. Особливо багато вступало на філологічний, фізико-математичний, природничий та факультет англійської мови. Поступово зростала кількість студенток на нововідкритому музико-педагогічному факультеті. Процес русифікації позначився і в навчальному процесі інституту, адже на філологічному факультеті слухачки російського відділу значно переважали над слухачками українського. Поряд з українками та росіянками наприкінці 60-х років з'являються студентки з Узбекистану та Казахстану. Загальний студентський колектив інституту все більше стає жіночим. Це в подальшому призведе до того, що професія вчителя стане майже суто жіночою, а жінки-вчителі стануть своєрідним маркером радянського суспільства.

Збільшення кількості студенток зумовило потребу у розширенні викладацького колективу. В цей час він формувався в більшості випадків з випускниць Ніжинського педагогічного інституту. Це призвело до такого явища, як омолодження професорсько-викладацького складу самого закладу. Для

даного періоду характерні ще такі дві тенденції у жіночому викладацькому середовищі: якщо порівнювати з 50-ми роками, то в цей період значну частину посад почали займати випускниці російських вузів та жительки Західної України.

Викладачки цього періоду відзначилися високими науковими внесками у роботу інституту та країни загалом. Активна наукова робота проводилася на філологічному (Гомон Н. І, Керенцева Л. Г., Кулініч Є. Г., Волинчикова К. П., Коцюба О. Й., Аржанова Г. І., Коломієць Л. І.), біологічному (Марисова І. В., Нагорга П. І.), музично-педагогічному факультетах (Бровченко М. Ф., Розен В. А.).

4. З'ясовано, що період горбачовської перебудови відзначився неоднозначними змінами, які відбувалися у сфері освіти, науки та культури. З одного боку, неможливо не визнати великих зрушень і досягнень, з іншого – період застою призвів до відчутних негативних, кризових явищ в галузі культури, науки, освіти.

В другій половині 80-х років радянською владою було прийнято ряд законів та постанов, які мали б сприяти підвищенню якості підготовки спеціалістів та науково-педагогічних кадрів, перебудови середньої і вищої освіти. Однак, незважаючи на це, Україні активно продовжував втілюватися в життя курс форсованої русифікації, катастрофічно зменшувалася кількість шкіл з українською мовою навчання, у вишах українською мовою читалося лише 5% лекцій. Українська мова витіснялася з усіх сфер суспільного життя, духовне життя стрімко почало занепадати. Кардинальні зміни на краще почали відбуватися лише після проголошення незалежності України.

Реалізація державних реформ другої половини 80-х рр. у Ніжинському педагогічному інституті йшла шляхом упровадження в практику досягнень вузівської педагогіки та передового досвіду, зміцнення кафедр висококваліфікованими спеціалістами. У вузі продовжували відновлюватися факультети та створювалися абсолютно нові спеціальності. У свою чергу все це зумовило потребу у поповненні педагогічних кадрів інституту. Жіноча частина

викладацького колективу в цей період поповнювалася переважно з випускниць Ніжинського державного педагогічного інституту. Поряд з українками та росіянками починають з'являтися представниці Польської Народної, Східно-Казахстанської, Кабардино-Балкарської та Білоруської Республік. Вони зробили великий вклад у навчально-наукову діяльність інституту, зробили багато у виховання майбутніх педагогічних кадрів.

Характеризуючи жіночий студентський колектив даного періоду потрібно спиратися на статистичний аналіз. Він свідчить, що більшість з них обирали навчання на філологічному та природничому факультетах, продовжувало збільшувалося число дівчат на музично-педагогічному факультеті. Порівняно з минулими роками зменшилося число слухачок точних наук. В перші роки незалежності кількість студенток суттєво зросла. Це було пов'язано з додатковою потребою вчительських кадрів у зв'язку з реформою школи 1991 року, а також переводом усіх спеціальностей на п'ятирічний термін навчання.

В цей час величезного значення у вихованні студентів влада надавала не тільки підвищенню рівня освіти, але й громадській активності. В Ніжинському інституті на кожному факультеті була організована масова художня самодіяльність, в якій була залучено значна частина студенток.

Отже, жіноча історія Ніжинської вищої школи пройшла доволі непростий етап на шляху свого становлення. Адже історія її зародження та подальшого розвитку припали на часи панування радянської влади на теренах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела

1. Неопубліковані матеріали

Ніжинська філія Державного архіву Чернігівської області

Ф. Р-6121.: Ніжинський педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя

1. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 24 «Личное дело студентки института Вольнской Евгении (1920)». Арк. 11.

2. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 25 «Особиста справа студента Ніжинського Інституту Народної Освіти Вигулярной Олександри Андріївни (1920 – 1924)». Арк. 30.

3. Ф. Р-612. Оп. 2. Спр. 39 «Личное дело студентки Нежинского Института Народного образования Журиковой Варвары (1920)». Арк. 7.

4. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 40 Личное дело студентки Высших женских курсов Хлинской Наталии (1920)». Арк. 1.

5. Ф. Р-6121. Оп. 2. спр. 50 «Личное дело студентки Института Ивлеевой Елены (1920 – 1923)». Арк. 9.

6. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 58 «Личное дело студентки Кулжинской Ольги Ярославовны (1920 – 1924)». Арк. 30.

7. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 60 «Личное дело студентки Высших женских курсов Куликовской Инны (1920)». Арк. 2.

8. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 63. Арк. 2.

9. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 84 «Личное дело о студентке института Радионовой Валентины (1920 – 1921)». Арк. 25.

10. Ф. Р-6121, оп. 2, спр. 92 «Личное дело студентки института Надежды Васильевни Сладковской (1920 – 1924)», арк. 45.

11. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 108 «Личное дело студентки Левковцевой Е. А. (1919 – 1923)». Арк. 20.

12. Ф. Р-6121. Оп. 2. Ср. 111 «Личное дело студентки института Худяковой Елены (1920 – 1923)». Арк. 14.

13. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 145 «Личное дело студентки Галицкой Станиславы Николаевны (1920 – 1923)». Арк. 4.

14. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 148 «Личное дело студентки Дрилинской Марии Константиновны (1921 – 1924)». Арк. 9.

15. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 159 «Личное дело студентки Локшиной Сары Аврамовны (1921 – 1925)». Арк. 18.

16. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 160 «Личное дело студента Лариковой Марии Николаевны (1921 – 1924)». Арк. 13.

17. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 179 «Личное дело студентки института Серветиной Нины (1921 – 1923)». Арк. 4.

18. Ф. Р-612. Оп. 2. Спр. 187. Арк. 2.

19. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 254 «Личное дело Будовской Варвары Григорьевны (1923 – 1926)». Арк. 28.

20. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 306 «Личное дело студентки Конюховой Пелагеи Никитичны (1923 – 1926)». Арк. 20.

21. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 309 «Личное дело студентки Крыловой Анастасии Викторовны (1923 – 1929)». Арк.16.

22. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 324 «Личное дело студентки Лейкиной Евы Самсоновны (1923 – 1924)». Арк. 16.

23. Ф. Р-612. Оп. 2. Спр. 326 «Личное дело студентки Хорошиловой Нины Михайловны (1923 – 1928)». Арк. 29.

24. Ф. Р-6121, оп. 2, спр. 353 «Личное дело студентки Пашутинской Софии Петровны (1923 – 1930)», арк. 23.

25. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 392 «Личное дело студентки Дрилинской Марии Константиновны (1921 – 1924)». Арк. 29.

26. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 400 «Личное дело студентки Чистилиной Варвары Николаевны (1923 – 1928)». Арк. 37.

27. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 462 «Личное дело Выгулярной Марии Андреевны (1924 – 1927)». Арк. 16.

28. Ф. Р-612. Оп. 2. Спр. 636 «Личное дело Пироговой Елены Александровны (1924 – 1928)». Арк. 14.

29. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3198 «Личное дело Елены Александровны Ивлеевой (1921 – 1922)». Арк. 3.

30. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3214 «Дело преподавателч ИНО Нины Николаевны Глаголевой (1922)». Арк. 8.

31. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3229 «Личное дело преподавательницы Нежинского ИНО Родионовой Людмилы Сергеевны (1922 – 1924)» Арк. 7.

32. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3231 «Личное дело Сухановой (1922)». Арк. 2.

33. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3239 «Личное дело преподавательницы Нежинского ИНО Грижимайло Ольги Олександровны (1923 – 1931)». Арк. 17.

34. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3266 «Личное дело ассистента химии Бойковой Лидии Петровны (1924 – 1934)». Арк. 50.

35. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3270 «Личное дело техработника Дерновой Нины Артемовны (1924 – 1928)». Арк. 17.

36. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3280 «Личное дело преподавательницы музыки О. К. Покровской (1924 – 1926)». Арк. 8.

37. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297 «Особиста справа бібліотекаря Ніжинського ІНО Людмили Степанівни Кулжинської (1925 – 1929)». Арк. 25.

38. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3303 «Личное дело преподавательницы Терещенко Марии Сеогеевны (1925 – 1929)». Арк. 37.

39. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3467 «Особиста справа бібліотекаря НІСВ Каменецької Зінаїди Михайлівни (1932 – 1933)». Арк. 6.

40. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3536 «Особиста справа секретаря ВУКПК Величковської Софії Титовни (1933)». Арк. 4.

41. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3579 «Личное дело помбухгалтера Роговой Надежды Ивановны (1933)». Арк. 3.

42. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3586 «Личное дело библиотекаря Серветиной О. Л. (1933 – 1935)». Арк. 12.

43. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3609 «Особова справа лаборанта біологічного кабінету Башкірової Марії Яківни (1934 р.)». Арк. 4.

44. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3614 «Личное дело Гордеевой П. Ф. (1934)». Арк. 8.

45. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3625 «Особова справа доцента психології Давидової Ганни Данилівни (1934 - 1935 рр.)». Арк. 19.

46. Ф. Р-612. Оп. 2. Спр. 3695 «Личное дело Прокофьевой А. А. (1933)». Арк. 5.

47. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3709 «Особова справа Коцюбинської П. А. (1934-1965 рр.)». Арк. 19.

Архів Ніжинського державного університету ім. М. В. Гоголя

Фонд № 427.: Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя

48. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 32 «Особова справа старшого викладача кафедри педагогіки Волкової Лідії Миколаївни (1947 – 1956)». Арк. 24.

49. Ф. № 427. Оп. 10с. Спр. 56 «Особова справа доцента кафедри ботаніки Нагорної Поліни Іванівни (1954 – 1989)». Арк. 174.

50. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 61 «Особова справа старшого викладача кафедри української мови Лахно Ольги Петрівни (1953 – 1956 рр.)». Арк. 12.

51. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 64 «Особова справа викладача кафедри історії КПРС та УРСР Медведської Лідії Олексіївни (1950 – 1956)». Арк. 34.

52. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 511 «Контингент студентів Нежинського педагогічного інститута за 1958 – 1959 уч. год». Арк. 77.

53. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 525 «Особова справа старшого викладача кафедри математики Фурси Людмили Константинівни (1954 – 1981)». Арк. 46.

54. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 583 «Особова справа Одарич Надії Тихонівни (1947 – 1957 рр.)». Арк. 25.

55. Ф. № 427. Оп. 10. Спр. 892 «Особова справа доцента кафедри педагогіки Пінчук Тамари Дмитрівни (1952-1999 рр.)». Арк. 230.

56. Ф. № 427. Оп. 1-Л. Спр. 1160 «Особова справа завідувача кафедри російської мови Кулініч Євгенії Григорівни (1944 – 1974)». Арк. 124.

57. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 1983 «Особова справа старшого викладача кафедри історії КПРС і УРСР Білан Марії Іванівни (1944 – 1957)». Арк. 57.

58. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 2011 «Контингент студентів Нежинського педагогічного інституту за 1947 – 1948 уч. год». Арк. 67.

59. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 2325 «Особова справа доцента кафедри російської мови Мойсеевої Лілії Федорівни (1967 – 1978)». Арк. 26.

60. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 2426 «Годовой отчет роботи Нежинського педагогічного інституту за 1975 – 1976 уч. год». Арк. 77.

61. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 2897 «Особова справа викладача кафедри зоології Москаленко Олександри Володимирівни (1944-1972)». Арк. 75.

62. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 2932 «Особова справа доцента кафедри англійської мови Шахрай Олесі Борисівни (1951-1980)». Арк. 89.

63. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 2969 «Особова справа доцента кафедри російської мови Гомон Нінель Михайлівни (1947 – 1967 рр.)». Арк. 136.

64. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 3001 «Годовой отчет роботи Нежинського педагогічного інституту за 1959 – 1960 уч. год». Арк. 156.

65. Ф. № 427. Оп. 7-а. Спр. 3047 «Особова справа Колесникової Наталії Вікторівни (1949 – 1967)». Арк. 39.

66. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3453 «Особова справа старшого викладача кафедри зоології Назарової Людмили Степанівни (1949 – 1981)». Арк. 116.

67. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3546 «Особова справа студентки Матвієнко Наталії Іванівни (1979 – 1983)». Арк. 50.

68. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3547 «Особова справа студентки Косатенко Лідії Василівни (1979 – 1983)». Арк. 41.

69. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3548 «Особова справа студентки Опанасенко Валентини Миколаївни (1979 – 1983)». Арк. 50.

70. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3550 «Особова справа студентки Осікової Наталії Олександрівни (1979 – 1983)». арк. 49.

71. Ф. № 427. Оп. 10. Спр. 3550 «Особова справа доцента кафедри української мови Неділько Оксани Данилівни (1959 – 1998 рр.)». Арк. 164.

72. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3551 «Особова справа студентки Павлич Лілії Петрівни (1979 – 1983)». Арк. 43.

73. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3552 «Особова справа студентки Павленко Алли Анатоліївни (1979 – 1983)». Арк. 48.

74. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3553 «Особова справа студентки Павловської Валентини Гаврилівни (1979 – 1983)». Арк. 50.

75. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3554 «Особова справа студентки Пушенко Лариси Дмитрівни (1979 – 1983)». Арк. 38.

76. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3555 «Особова справа студентки Полотнянко Наталії Миколаївни (1979 – 1983)». Арк. 45.

77. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3556 «Особова справа студентки Писарівської Людмили Анатоліївни (1979 – 1983)». Арк. 45.

78. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3557 «Особова справа Ромашкіної Людмили Робертівни (1979 – 1983)». Арк. 45.

79. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3558 «Особова справа студентки Рубан Людмили Василівни (1979 – 1983)». Арк. 48.

80. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3559 «Особова справа студентки Руденок Любові Іванівни (1979 – 1983)». Арк. 50.

81. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3560 «Особова справа студентки Рудик Інни Володимирівни (1979 – 1984)». Арк. 45.

82. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 3561 «Особова справа студентки Рачевої Тетяни Василівни (1979 – 1983)». Арк. 54.

83. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 4001 «Особова справа старшого викладача кафедри фізики Козакової Олени Гилелівни (1944-1970)». Арк. 87.

84. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 4011 «Особова справа викладача німецької мови Калейник Зої Валентинівни (1962-1965)». Арк. 87.

85. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 4035 «Особова справа викладача російської мови Середи Валентини Борисівни (1953-1965)». Арк. 40

86. Ф. № 427. Оп. 1-0. Спр. 4322 «Особова справа завідувача кафедри англійської мови Чекаль Галини Степанівни (1977 – 2001 рр.)». Арк. 147.

87. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 4502 «Особова справа асистента кафедри хімії Кислинської Галини Єрофіївни (1957 – 1963). Арк. 37.

88. Ф. № 427. Оп. 1Л. Спр. 4568 «Особова справа Богми Олени Лаврентіївни (1952 – 1984 рр.)». Арк. 147.

89. Ф. № 427. Оп. 10. Спр. 4770 «Особова справа доцента кафедри російської мови Керенцевої Лариси Гнатівни (1967 – 1983)». Арк. 112.

90. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 4774 «Контингент студентів Нежинського педагогического інститута за 1965 – 1966 уч. год». Арк. 119.

91. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 4775 «Годовой отчет роботи Нежинського педагогического інститута за 1965 – 1966 уч. год». Арк. 156.

92. Ф. № 427. Оп. 10. Спр. 4780 «Особова справа старшого викладача кафедри математики Мацюк Лесі Василівни (1988 – 2000 рр.)». Арк. 53.

93. Ф. № 427. Оп. 10. Спр. 4782 «Особова справа викладача кафедри іноземних мов Моніки Лізак (1999 – 2000)». Арк. 21.

94. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 4999 «Годовой отчет роботи Нежинського педагогического інститута за 1989 – 1990 уч. год». Арк. 156.

95. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 5188 «Особова справа доцента кафедри ботаніки Герасименко Ганни Федорівни (1948 – 1980)». Арк. 123.

96. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 6065 «Особова справа доцента кафедри ботаніки Боченко Людмили Георгіївни (1966 – 1969 рр.)». Арк. 41.

97. Ф. № 427. Оп. 2-а. Спр. 6126 «Особова справа старшого викладача кафедри основ марксизму-ленінізму Тамбовцевої Анастасії Андріївни (1944 – 1969)». Арк. 52.

98. Ф. № 427. Оп. 1 К. Спр. 6639 «Особова справа доцента кафедри педагогіки Белкіної Надії Іванівни (1987 – 1996 рр.)». Арк. 221.

99. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7066 «Особова справа викладача кафедри історії теорії музики Абаєвої Тетяни Володимирівни (1987 – 1988)». Арк. 22.

100. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7067 «Особова справа викладача кафедри методики музичного виховання Андрієвської Ніни Федорівни (1987 – 1988)». Арк. 13.

101. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7071 «Особова справа методиста заочного відділення Березовської Тамари Омельківни (1962 – 1983)». Арк. 66.

102. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 7072 «Контингент студентів Нежинського педагогического інститута за 1974 – 1975 уч. год». Арк. 212.

103. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7074 «Особова справа викладача кафедри історії музики Бурмакіної Марини Володимирівни (1986 – 1988)». Арк. 15.

104. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7077 «Особова справа старшого викладача кафедри філософії та політекономії Воронухи Ніни Григорівни (1963 – 1988)». Арк. 69.

105. Ф. № 42. Оп. 1 Л. Спр. 7081 «Особова справа лаборанта кафедри ботаніки Голубєвої Наталії Іванівни (1985 – 1988)». Арк. 23.

106. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7599 «Особова справа асистента кафедри ботаніки Падун Алли Олексіївни (1985 – 1989)». Арк. 44.

107. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7606 «Особова справа доцента кафедри російського язика Ряпової Зої Яківни (1986 – 1987)». Арк. 18.

108. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7105 «Особова справа доцента кафедри математики Колесник Лідії Іванівни (1963 – 1988 рр.)». Арк. 124.

109. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7113 «Особова справа асистента кафедри фізики Мизникової Людмили Іванівни (1980 – 1988 рр.)». Арк. 24.

110. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7117 «Особова справа асистента кафедри російської сови Носенко Людмили Миколаївни (1987 – 1988)». Арк. 11.

111.Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7613 «Особова справа лаборанта кафедри російської та зарубіжної літератури Сидоренко Наталії Миколаївни (1988 – 1989)». Арк. 15.

112. Ф. № 427. Оп. 2. Спр. 7614 «Особова справа асистента кафедри ботаніки Сипливець Надії Миколаївни (1961 – 1989)». Арк. 104.

113. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 7615 «Особова справа лаборанта кафедри російської мови СобченкоТетяни Василівни (1986 – 1989)». Арк. 27.

114. Ф. № 427. Оп. 10с. Спр. 7655 «Особова справа Розен Ведди Абрамівни (1959 – 2001)». Арк. 234.

115. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 7805 «Особова справа старшого викладача кафедри російської мови Волинчикової Катерини Пилипівни (1944 – 1972 рр.)». Арк. 59.

116. Ф. № 427. Оп. №-2. Спр. 8495 «Особова справа викладача кафедри зоології Нікітіної Любові Тимофіївни (1951 – 1975)». Арк. 77.

117. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 9053 «Особова справа викладача кафедри історії КПРС і наукового комунізму Мощицької Олени Олександрівни (1959 – 1974)». Арк. 29.

118. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 9565 «Особова справа викладача кафедри російської та зарубіжної літератури Акулініної Наталії Василівни (1990 – 1992)». Арк. 90.

119. Ф. № 427. Оп. 1 Л. Спр. 9566 «Особова справа лаборанта кафедри англійської філології Алексєєвої Наталії Сергіївни (1990 – 1992)». Арк. 17.

120. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 10173 «Особова справа викладача кафедри педагогіки Создаєвої Катерини Михайлівни (1952 – 1976 рр.)». Арк. 34.

121. Ф. № 427. Оп. № 2-а. Спр. 11153 «Годовой отчет работы Нежинского педагогического института за 1980 – 1981 уч. год». Арк. 220.

2. Опубліковані матеріали

122. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР: Постановление ЦК КПСС и Совета

Министров СССР // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. док. 1917 – 1973 гг. М.: Педагогика, 1974.

С. 53 – 61.

123. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. К.: Рад. школа, 1962. 26 с.

II. Наукова література

124. А. Бебель. Женщина и социализм / пер. с 34-го нем. изд. под ред. В. А. Поссе. Одесса: книгоиздательство «Буревестник», 1905. 387 с.

125. Алексеев Ю. С. Україна: освіта і держава (1987 – 1997). К., 1998.

126. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. К.: Альтернативи, 1999. 304 с.

127. Богачевська-Хомяк М. «Білим по білому». Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939». К, 1995.

128. Васильчук Т. В. Відновлення та розвиток системи вищої освіти в Україні (1943 – 1950 рр.). Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2007. 20 с.

129. Вища школа Української ССР за 50 років (1917 – 1967 рр.): в 2 ч. Ч. 1: 1945 – 1967 рр. / під ред. В. Пітова. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 540 с.

130. Горбань А. В. Становлення та розвиток системи освіти в Україні у 1920-1930-х роках // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук вісник: збірник наук. Праць. Вип. 5 (3). К., 2012. 247 с.

131. Дж. Скотт. Гендер: полезная категория исторического анализа // Гендерные исследования / за ред. И. Жеребкина. М., 2000. Вып. 5.

132. Дж. Скотт. Жіноча історія // Нові підходи до історіописання/ за ред. Пітера Берка. К., 2010.

133. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ століття: монографія / наук. ред. В. В. Калініченко; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси: Вертикаль, 2011. 32 с.

134. Еволюція правового становища жінок: історія та сучасність / упор.: Руднева О. М., Дашковська О. Р. Х., 2010.
135. Женщины в истории: возможность быть увиденными: Сб. науч. ст. Выпуск 2 / гл. ред. И.Р. Чикалова. Мн.: БГПУ, 2002. 320 с.
136. Женщины на краю Европы / под ред. И. Е. Гаповой. Мн.: Европейский гуманитарный университет: Цент гендерных исследований, 2003. 428 с.
137. Зубань О. К. Боротьба України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства (1945 – 1952 рр.). Львів, 1967. 260 с.
138. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953 – 1991): українська версія / наук. ред. Турченко Ф. Г. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
139. Кириленко С. О., Луняк Є. М. Гендерні історичні студії: світовий та вітчизняний досвід: навч.-метод. посіб. Ніжин: видавець ПП Лисенко М. М., 2019. 200 с.
140. Кісь О. Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. Український Історичний Журнал. 2012. № 2. С. 159 – 172.
141. Комарніцький О. Б. Матеріальне становище студентства педагогічних технікумів національних меншин УСРР у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. // Дриновський збірник. 2018. № 11. С. 354 – 362.
142. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи. К., 2003. 216 с.
143. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки: монографія. Донецьк: Донец. держ. техн. ун-т, 2000. 248 с.
144. Луняк. Є. М. Олена Левковцева – перша студентка Ніжинського інституту// Література та культура Полісся: збірник наукових праць. Вип. 99. Серія «Історичні науки». № 13. С .166 – 180.
145. Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941). К.: Наук. світ, 2003. 302 с.

146. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. К.: Вікар, 2003. 335 с.
147. Мічуда В. В. Радянська система освіти у повоєнний період (1945 – 1950-і роки) // Молодий науковець. № 12. Переяслав-Хмельницький, 2016.
148. Міхневич Л. В. Витоки вищої жіночої освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) // Юридична Україна. 2015. № 7/8.
149. Мошик І. В. Повсякденне життя студентської молоді Глухова у 20-ті – 30-ті роки XX ст. // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. К.: Глухів, 2012. Вип. 5. С. 332 – 335.
150. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917 – 1967 / ред. кол.: Л. Г. Бондар (відп. ред.) та ін. К.: Рад. шк., 1967. 483 с.
151. Посвістак О. А. Деякі аспекти повсякдення подільської інтелігенції в 20-х роках XX ст. // Гуманітарний журнал. 2013. № 3. С. 41 – 48.
152. Потапенко М., Прудько В., Ємельянов В. Ніжин в добу української революції 1917 – 1921 рр. // Сіверянський літопис. 2020. № 2. С. 224 – 227.
153. Прохоренко О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в післявоєнні роки (1945 – 1950) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. Випуск 3. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. С. 161-166.
154. Пушкарева Н. Л. Гендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы // Вопросы истории. 1998. № 6.
155. Пушкарева Н. Л. Гендерный подход в исторических исследованиях // Вопросы истории. 1998. № 6.
156. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX – XXI вв.: социальные теории и историографическая практика. М.: Кругъ, 2011. 560 с.
157. Репина Л. П. Женщины и мужчины в истории: Новая картина европейского прошлого. Очерки. Хрестоматия. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). 2002. 352 с.

158. Розвиток української культури за роки радянської влади. К.: Наукова думка, 1967. 367 с.

159. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005. 420 с.

160. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / Український Вільний університет; Друзі товариства імені Григорія Ващенка. К.: Наукова думка, 2001. 912 с.

161. Страшко Є. М. Історія українського фемінізму: науковий дискурс // Літ-ра та культура Полісся. Вип. 32. Ніжин, 2006.

162. Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX – поч. XX ст.) // УЇЖ. 1998. № 5.

163. Федорчук О. О. Державна освітня політика у сфері вищої освіти у 70-ті – середини 80-х рр. XX ст.: на матеріалах України / Національний університет «Києво-Могилянська академія». К., 2017.

164. Шеченко Н. В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні // УЇЖ. 1998. № 5.

165. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: Курс лекцій. 2-ге вид., переробл. і доп. Х.: Акта, 2015. 252 с.

166. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921 – 1932 рр.) К.: Вид-во КДУ, 1965. 256 с.

III. Довідково-статистична література, дисертації, матеріали конференцій, електронні ресурси

167. Брехунець Н. С. Навчальні заклади освіти України 50 – 80-х років XX ст.: історіографія: дис. канд. іст. наук: 07.00.06; Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2006. 185 арк. Арк. 166 – 185.

168. Гранатович Л. В. Викладачі Ніжинської вищої школи: бібліографічний покажчик. Ч. 2. 1920-1940; Ч. 3. 1940 –1970. Ніжин: НДУ ім. М. В. Гоголя, 2000. 246 с.

169. Енгельс, Ф. 1925. Походження родини, приватної власності й держави. Харків: Державне видавництво України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vpered.wordpress.com/2011/02/24/engels-der-ursprung-der-familie/>

170. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

171. Жінки в науці та освіті: минуле, сучасне, майбутнє.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К., 3 – 4 грудня 1999. К., 1999.

172. Кульдіватова О. Д. Ніжинська вища школа: викладачі і випускники: календар знаменних і пам'ятних дат на 2018 рік / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя; Б-ка ім. М. О. Лавровського. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 42 с.

173. Куцаєва Т.О. Розвиток вищої освіти в УРСР (1965 – 1985 рр.) [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2007. 22 с. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe/

174. Мельник О. В. Становлення та розвиток вищої жіночої освіти в Одесі (1879 – 1921 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Одеса, 2009. 16 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Таблиця кількості зарахованих студенток по факультетах
(1956 – 1964 рр.)**

№	Рік	Факультети				
		Фізико-математичний	Факультет англійської мови	Літературно-мовний (укр. та рос. відділи)	Історичний	Природничий
1	1956	73	51	97	11	41
2	1957	104	80	48/46 – 94	–	–
3	1958	–	50	6/26 – 32	–	39
4	1959	73	–	12/53 – 65	–	43
5	1960	38	–	/53 – 53	–	43
6	1961	51	–	29/38 – 67	–	63
7	1962	37	–	31/29 – 60	–	–
8	1963	57	–	/31 – 31	–	18
9	1964	21	–	–	–	25
Разом:		1434				

**Таблиця кількості студенток-випускниць по факультетах за часи
Брежнєва (1964 – 1984 рр.)**

№	Рік	Факультети					
		Фіз. - мат.	Ф. англ. мови	Філологічний (укр. та рос. відділи)	Історич- ний	Природ- ничий	Музи- чно- педагогічн ий
1	1965	44	30	/17 – 17	–	34	–
2	1966	98	–	–	–	36	–
3	1967	63	62	–	–	25	–
4	1968	23	74	–	–	31	–
5	1969	77	58	–	–	59	–
6	1970	64	44	40/45 – 95	–	54	9
7	1971	59	37	41/39 – 80	–	49	15
8	1972	–	45	40/48 – 88	46	65	16
9	1973	68	47	43/45 – 88	46	41	18
10	1974	67	66	44/40 – 84	–	42	18
11	1975	72	67	43/63 – 107	–	69	–
12	1976	26	42	39/70 – 109	–	38	18
13	1977	70	50	43/58 – 101	–	44	28
14	1978	66	42	44/61 – 105	–	49	33
15	1979	68	44	38/83 – 121	–	42	37
16	1980	65	43	83/48 – 131	–	21	14
17	1981	66	39	82/51 – 133	–	45	31
18	1982	76	–	86/56 – 142	–	43	23
19	1983	67	34	76/46 – 122	–	46	33
20	1984	77	32	74/51 – 125	–	39	30
Разом:		5069					

Додаток В

**Таблиця кількості студенток-випускниць по факультетах за часи
перебудови та у перші роки проголошення незалежності України**

№	Рік	Факультети					
		Фізико-математичний	Факультет англійської мови	Філологічний (укр. та рос. відділи)	Історичний	Природничий	Музично-педагогічний
1	1985	68	42	38/94 – 132	–	50	27
2	1986	55	41	52/99 – 151	–	42	34
3	1987	66	39	47/91 – 138	–	46	28
4	1988	40	40	43/64 – 107	–	50	27
5	1989	–	42	–	–	60	18
6	1990	41	63	70/66 – 136	–	64	24
7	1991	37	67	100/49 – 149	–	109	19
8	1992	58	88	45/ – 45	73	114	16
9	1994	43	59	84/58 – 142	–	103	27
Разом:		2881					

Додаток Г

Олена Левковцева – перша дівчина-студентка Ніжинського інституту народної освіти у 1919 році

Будівля Ніжинського інституту народної освіти (1921 – 1930)

Будівля Ніжинського педагогічного інституту (1933 – 1941)

Ніжинський педагогічний інститут (1946 – 1975)

Професор І. В. Марисова зі студентами у зоологічному музеї

Доцент Т. Д. Пінчук проводить практичне заняття

Додаток 3

Будівля нового корпусу університету, збудованого в 1969 році

Додаток И

Ніжинський державний педагогічний університет ім. М. В. Гоголя
(1974 – 1995 рр.)

Професор Н. М. Арват зі студентками

